

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Навчально-науковий інститут інноваційних освітніх технологій
Кафедра безпеки, правоохоронної діяльності та фінансових розслідувань

КОВАЛЕНКО Віктор Петрович

**Фінансовий моніторинг як інструмент зміцнення
економічної безпеки банківського сектору
України / Financial monitoring as an instrument for
strengthening the economic security of the banking
sector of Ukraine**

спеціальність: 262 - Правоохоронна діяльність
освітньо-професійна програма - Економічна безпека та фінансові розслідування

Випускна кваліфікаційна робота

Виконав студент групи
ПДЕБзмхм-21
В. П. Коваленко

Науковий керівник:
д.е.н., доцент О. І. Вівчар

Випускну кваліфікаційну роботу
допущено до захисту:

" ___ " _____ 20__ р.

Завідувач кафедри
Н. Б. Москалюк

560

29.11.19

ТЕРНОПІЛЬ - 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ	6
1.1. Концептуалізація сучасних поглядів щодо сутності фінансового моніторингу в системі забезпечення економічної безпеки банківських установ	6
1.2. Система та структура управління фінансового моніторингу як важливої компоненти економічної безпеки банків	10
1.3. Специфіка організації фінансового моніторингу банківської сфери України	14
Висновки до розділу 1	21
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ КРАЇНИ В УМОВАХ ТУРБУЛЕНТНОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ	23
2.1. Сучасний стан розвитку та особливості функціонування банківського сектору країни	23
2.2. Аналіз організації фінансового моніторингу у вітчизняних банківських установах	28
2.3. Дослідження впливу ризиків на фінансовий моніторинг в системі економічної безпеки банків країни	35
Висновки до розділу 2	43
РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА РЕКОМЕНДАЦІЙ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ ЯК СУЧАСНОГО ІНСТРУМЕНТУ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ	45
3.1. Міжнародний досвід у вдосконаленні фінансового моніторингу системи економічної безпеки банківського сектору країни	45
3.2. Напрями формування організаційно-правових засад фінансового моніторингу в контексті зміцнення економічної безпеки банківського сектору	49

3.3. Рекомендаційні аспекти щодо удосконалення програм фінансового моніторингу вітчизняної банківської сфери	57
Висновки до розділу 3	65
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	71
ДОДАТКИ	78

ВСТУП

Динамічний розвиток наукової думки дозволяє стверджувати, що концептуалізація фінансового моніторингу для України загалом не нове і для банківської системи зокрема. Банківські установи є чи не найбільшими суб'єктами фінансового моніторингу. Проте існує певна невизначеність поняття фінансового моніторингу в банківському секторі країни. Із твердження випливає, що у законодавстві України потрібно чітко закріпити дефініцію “фінансовий моніторинг в банку”. Акумулюючи вже існуючі визначення встановлено, що під цим поняттям необхідно розуміти сукупність заходів у сфері регулювання та нагляду, які здійснюють банки на різних рівнях їхньої діяльності з метою виявлення та досягнення контролю у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму.

Досліджували проблеми забезпечення фінансового моніторингу в системі зміцнення економічної безпеки банківського сектору такі вчені, як О. Ф. Балацький, О. І. Барановський, І. А. Бланк, З. М. Борисенко, О. І. Вівчар, О. С. Власюк, П. А. Герасимов, В. М. Геєць, К. С. Горячева, Л. В. Гнилицька, В. І. Грушко, М. П. Денисенко, С. О. Дмитров, В. Є. Духов, А. О. Епіфанов, М. М. Єрмошенко, М. І. Зубок, О. І. Захаров, М. М. Зацеркляний, О. А. Кириченко, О. Є. Користін, Е. М. Коротков, Г. О. Крамаренко, В. Г. Крижанівська, О. А. Криклій, С. М. Лаптев, О. Ф. Мельник, В. П. Москаленко, Д. К. Прейгер, П. Я. Пригунов, В. В. Рокоча, А. І. Сухоруков, В. І. Терехов, В. А. Тимошенко, В. Я. Шевчук, та багато інших.

За науковою дефініцією “моніторинг” можна розглядати як пасивну форму контролю. Застосування моніторингу пов'язується з відстеженням ситуації чи процесу у сфері управлінської діяльності, аналізом впливу на суспільні відносини прийнятих управлінських рішень, правових актів. При цьому перевагу мають такі “безконтактні” способи і прийоми перевірок, як спостереження, аналіз, за допомогою яких суб'єкт доходить власних висновків, робить оцінки та прогнози щодо стану чи динаміки розвитку.

Звертаємо увагу на те, що метою фінансового моніторингу банківської установи є виявлення, збирання, обробка, аналіз та своєчасне надання інформації з

питань запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, відповідно до діючого законодавства. Відповідальним за організацію виконання вимог законодавства України та організацію фінансового моніторингу на рівні окремого банку є керівник виконавчого органу банку.

Мета і задачі дослідження. Метою випускної кваліфікаційної роботи полягає у визначенні теоретичних основ та практичних рекомендацій щодо удосконалення фінансового моніторингу в контексті зміцнення економічної безпеки банківського сектору України.

Для досягнення вказаної мети у роботі поставлено і вирішено такі задачі:

- проаналізована та узагальнено теоретичні аспекти щодо сутності фінансового моніторингу в системі забезпечення економічної безпеки банківських установ;

- обґрунтовано систему управління фінансового моніторингу як важливої компоненти економічної безпеки банків;

- досліджено специфіку організації фінансового моніторингу банківського сектору України;

- проведено оцінку сучасного стан розвитку та особливості функціонування банківських установ країни;

- виокремлено вплив ризиків на фінансовий моніторинг в системі економічної безпеки банків країни;

- обґрунтовано міжнародний досвід у вдосконаленні фінансового моніторингу системи економічної безпеки банківського сектору країни;

- сформовано основні пріоритетні напрями та рекомендаційні аспекти щодо удосконалення фінансового моніторингу вітчизняної банківської сфери.

Об'єктом дослідження є процес зміцнення економічної безпеки банківського сектору в умовах нестабільного середовища функціонування.

Предметом дослідження є фінансовий моніторинг як важливої компоненти у забезпеченні функціонування системи економічної безпеки банківського сектору в Україні.

Методи дослідження. Методи дослідження обрані з урахуванням поставленої

мети й завдань дослідження, його об'єкта та предмета. Методологічну основу дослідження складають положення матеріалістичної діалектики, сучасної теорії наукового пізнання соціальних явищ, яка охоплює комплекс загальнонаукових теоретичних методів: історико-правовий, структурно-функціональний, системно-структурний, порівняльно-правовий, формально-юридичний, соціологічні, економічні, статистичні та інші методи.

Наукова новизна одержаних результатів. Основним науковий результат випускної кваліфікаційної роботи є поглиблення існуючих теоретичних положень щодо дослідження фінансового моніторингу в зміцнення економічної безпеки банківського сектору в Україні в сучасних трансформаційних умовах ринкових відносин.

Апробація результатів випускної кваліфікаційної роботи. Основні положення і результати дослідження обговорено і схвалено на Всеукраїнській науково-практичній конференції [“Економічна безпека: детермінанти та механізми забезпечення”] – Тернопіль: ТНЕУ, 21 квітня 2019. – С. 52-56 – “Організаційно-аналітична концептуалізація фінансового моніторингу банківських установ як інструмент зміцнення економічної безпеки”.

Структура і обсяг роботи. Випускна кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 74 найменувань. Загальний обсяг магістерської роботи 72 сторінки, включаючи 8 таблиць, 12 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

1.1. Концептуалізація сучасних поглядів щодо сутності фінансового моніторингу в системі забезпечення економічної безпеки банківських установ

Звертаємо увагу на те, що за оцінками фахівців, світову тіньову економіку за масштабами порівняно з економікою США. Як свідчать дані МВФ, офіційний світовий ВВП склав торік до 39 трлн доларів США. Можна стверджувати, що з урахуванням тіньового сектора ще майже 8 трлн доларів залишилися за рамками підрахунків, що потрапляють у бухгалтерські звіти підприємств і офіційну статистику. Між іншим, незважаючи на такі обсяги тіньової економіки, постійно збільшується рівень її криміналізації завдяки надходженню нефіксованих фінансових ресурсів у тіньовий сектор.

Слід відзначити, що до цього спонукало те, що легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, набула глобального характеру. За оцінками експертів, загальний вплив капіталу з країн СНД становить близько 11–12 млрд доларів США щорічно. Частина з них – це гроші українського походження. Щороку у світі вводиться у законний обіг від 150 до 500 млрд доларів США, здобутих злочинним шляхом. За підрахунками Міжнародного валютного фонду, річні прибутки злочинних організацій становлять майже 500 млрд доларів США, що дорівнює приблизно 2 % всесвітнього валового продукту. Їх відмивання сприяє зростанню організованої злочинності та її проникненню в легальну економіку.

В умовах розгортання світової фінансової кризи, яка досить відчутно впливає й на українську економіку, сьогодні відбувається кардинальна перебудова фінансової, і зокрема, банківської сфер. Зростання міжнародних фінансових ринків та урізноманітнення фінансових інструментів забезпечили банкам ширший доступ до грошових коштів. Водночас ринки продовжують розширювати асортимент нових продуктів і послуг. Традиційна практика банківської справи, заснована на залученні

депозитів та наданні кредитів, сьогодні становить лише частину діяльності типового банку і досить часто є найменш прибутковою [17].

Нинішній банківський бізнес – це широкий спектр різноманітних банківських та інших фінансових послуг. Він організований на основі ринкової конкуренції та взаємодіє з усіма зацікавленими сторонами. Банківський бізнес прагне зберегти суспільну довіру до себе шляхом ефективної та стабільної роботи кожного банку, який є самостійним учасником ринку банківських послуг. З ускладненням функціонування фінансової сфери змінюється і роль банку. В його діяльності з'являються нові риси.

Зокрема, розвиток економіко-правових відносин за останні роки зумовив появу такого напрямку в банківській діяльності, як фінансовий моніторинг. Тобто сучасна банківська система, піклуючись про збереження власної доброї репутації, запровадила й постійно вдосконалює механізми боротьби з відмиванням “брудних” коштів.

Досліджуючи теоретичне підґрунтя формування та функціонування системи економічної безпеки банків, на думку автора, необхідно з'ясувати історію походження й загальні наукові підходи до визначення економічної сутності поняття “фінансовий моніторинг”.

Категорія “фінансовий моніторинг” як позначення комплексу заходів щодо запобігання легалізації доходів злочинного походження використовується порівняно недавно. Моніторинг (з лат. monitoring) – спостереження. У пострадянських країнах поняття “моніторинг” у минулому, як правило, асоціювалось з екологічним моніторингом, тобто із спостереженням за станом навколишнього середовища. Щодо економічної сфери “моніторинг” не набув поширення, і досить рідко зустрічався в економічній літературі.

Так, наприклад, Л. Шаповальянц під моніторингом розуміє комплексне спостереження за змінами об'єктів дослідження з метою оцінки та аналізу їх поточного стану та прогнозування у досягненні поставленої мети. Такий підхід дозволяє з достатньою логічною послідовністю, у повному обсязі та системно

використовувати інструменти здійснення загальних функцій управління – планування, контролю, регулювання, мотивації.

За наслідками впливу термін “моніторинг” можна розглядати як пасивну форму контролю. Застосування моніторингу пов’язується з відстеженням ситуації чи процесу у сфері управлінської діяльності, аналізом впливу на суспільні відносини прийнятих управлінських рішень, правових актів. При цьому перевагу мають такі “безконтактні” способи і прийоми перевірок, як спостереження, аналіз, за допомогою яких суб’єкт робить власні висновки, оцінки та прогнози щодо стану чи динаміки розвитку [23].

Більш вагоміше визначення щодо застосування досліджуваного поняття зробила О. М. Горбунова: у фінансовому секторі запроваджено систему широкого фінансового моніторингу – спостереження за економічним розвитком держави та суспільства. Щоправда, це характеризує фінансовий моніторинг тільки як певний вид або спосіб економічного дослідження.

Нині термін “фінансовий моніторинг” використовується в Україні і більшості країн СНД для узагальненого визначення комплексу заходів щодо запобігання відмиванню коштів.

Так, за визначенням деяких авторів, фінансовий моніторинг – це сукупність заходів щодо виявлення, збору, обробки та аналізу інформації про фінансові операції, які можуть бути пов’язані з легалізацією (відмиванням) доходів.

Основні заходи у сфері запобігання й протидії запровадженню в легальний обіг доходів, одержаних злочинним шляхом, регулюються Законом України “Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом” від 28.11.2002 р., а з 21.08.2010 року – його оновленою редакцією Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом” від 18.05.2010 року № 2258-VI (далі – Закон), який виводить на рівень національного законодавства поняття фінансового моніторингу і формує відповідну термінологічну базу. Згідно з Законом, відзначено, що фінансовий моніторинг – сукупність заходів, які здійснюються суб’єктами фінансового моніторингу у сфері

запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу;

На основі проведених нами досліджень встановлено, що за науковою дефініцією “моніторинг” можна розглядати як пасивну форму контролю. Застосування моніторингу пов’язується з відстеженням ситуації чи процесу у сфері управлінської діяльності, аналізом впливу на суспільні відносини прийнятих управлінських рішень, правових актів. При цьому перевагу мають такі “безконтактні” способи і прийоми перевірок, як спостереження, аналіз, за допомогою яких суб’єкт доходить власних висновків, робить оцінки та прогнози щодо стану чи динаміки розвитку [6].

Звертаємо увагу на те, що метою фінансового моніторингу банківської установи є виявлення, збирання, обробка, аналіз та своєчасне надання інформації з питань запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, відповідно до діючого законодавства. Відповідальним за організацію виконання вимог законодавства України та організацію фінансового моніторингу на рівні окремого банку є керівник виконавчого органу банку.

Досліджуючи це питання вбачаємо за необхідне відзначити, що згідно статистичних даних Державної служби з фінансового моніторингу III кварталі 2018 року питома вага фінансових операцій у повідомленнях від банків складала 96,35% проти 97,04% в II кварталі 2018 року в загальній кількості наданих до Держфінмоніторингу фінансових операцій у повідомленнях суб’єктів первинного фінансового моніторингу, та зменшилась на 0,69% у порівнянні з попереднім періодом.

Нагадаємо, що фінансовий моніторинг – це один із бізнес-процесів сучасного українського банку, причому, процес сталий і обов’язковий. Як будь-яка стала і обов’язкова діяльність банку, фінансовий моніторинг підлягає нагляду, що здійснюється: шляхом узгодження кандидатур відповідальних працівників банків та відповідальних працівників філій; шляхом здійснення виїзного нагляду [20].

Практика узгодження з НБУ кандидатур керівників банків та філій існує досить давно. Згодом це (за умов підтвердження кваліфікаційного рівня) було розповсюджено на внутрішніх аудиторів банків. Тепер до таких осіб, для яких обов'язковим є узгодження з Національним банком, належать відповідальні працівники банків та філій.

Як не прикро визнавати, але загальний кваліфікаційний рівень, у тому числі і співробітників НБУ, в галузі фінансового моніторингу залишає бажати кращого. Жодних стандартних вимог до кваліфікації відповідальних працівників, які були б формалізовані і визначалися, наприклад, переліком питань, у яких ці особи впевнено орієнтувалися, немає.

Отже, маємо практично стовідсотковий суб'єктивізм при узгодженні установами Національного банку України кандидатур на посади відповідальних працівників банків та філій. Особливо помітно цей суб'єктивізм у регіонах України.

Слід зазначити, що особливостями формування системи фінансового моніторингу в банківській сфері є виокремлення рівнів його проведення (моніторинг фінансової стабільності банківського сектора, фінансовий моніторинг НБУ вітчизняних комерційних банків, внутрішній фінансовий моніторинг в комерційних банках України), оскільки ця система покликана дати комплексну оцінку розвитку банківської сфери, а відповідно не може бути ефективною при запровадженні її лише на одному рівні. У зв'язку з цим особливого значення набуло проведення фінансового моніторингу, котрий здійснюють банківські установи як найбільші фінансові посередники в державі.

1.2. Система та структура управління фінансового моніторингу як важливої компоненти економічної безпеки банків

Так з практичної точки зору, програми здійснення фінансового моніторингу розробляються банківською установою відповідно до окремих напрямів його діяльності з обслуговування клієнтів і потребують постійного оновлення. Правила

внутрішнього фінансового моніторингу банку мають також містити опис організаційної структури внутрішньобанківської системи запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом; вимоги до кадрового забезпечення усіх суб'єктів цієї системи; основні засади діяльності відділу фінансового моніторингу; порядок прийняття рішення щодо надання інформації про фінансову операцію, яка підлягає внутрішньому фінансовому моніторингу до уповноваженого органу; порядок зберігання інформації з питань фінансового моніторингу [2].

У схематичному вигляді державна система фінансового моніторингу має такий вигляд (рис. 1.1).

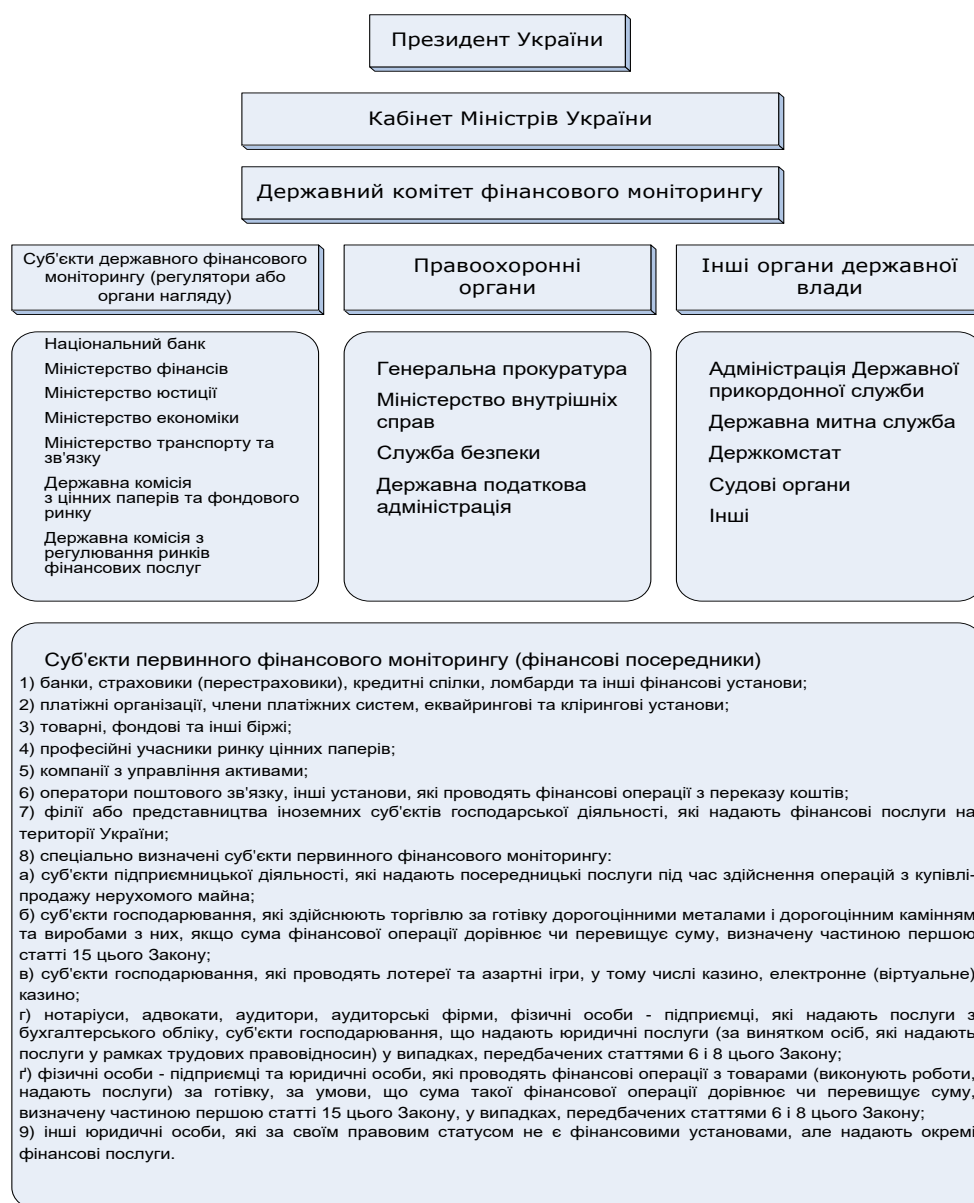

Рис. 1.1. Система фінансового моніторингу в Україні [71]

Взаємодію компонентів державної системи протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом відображено в узагальненому вигляді на рис. 1.2.

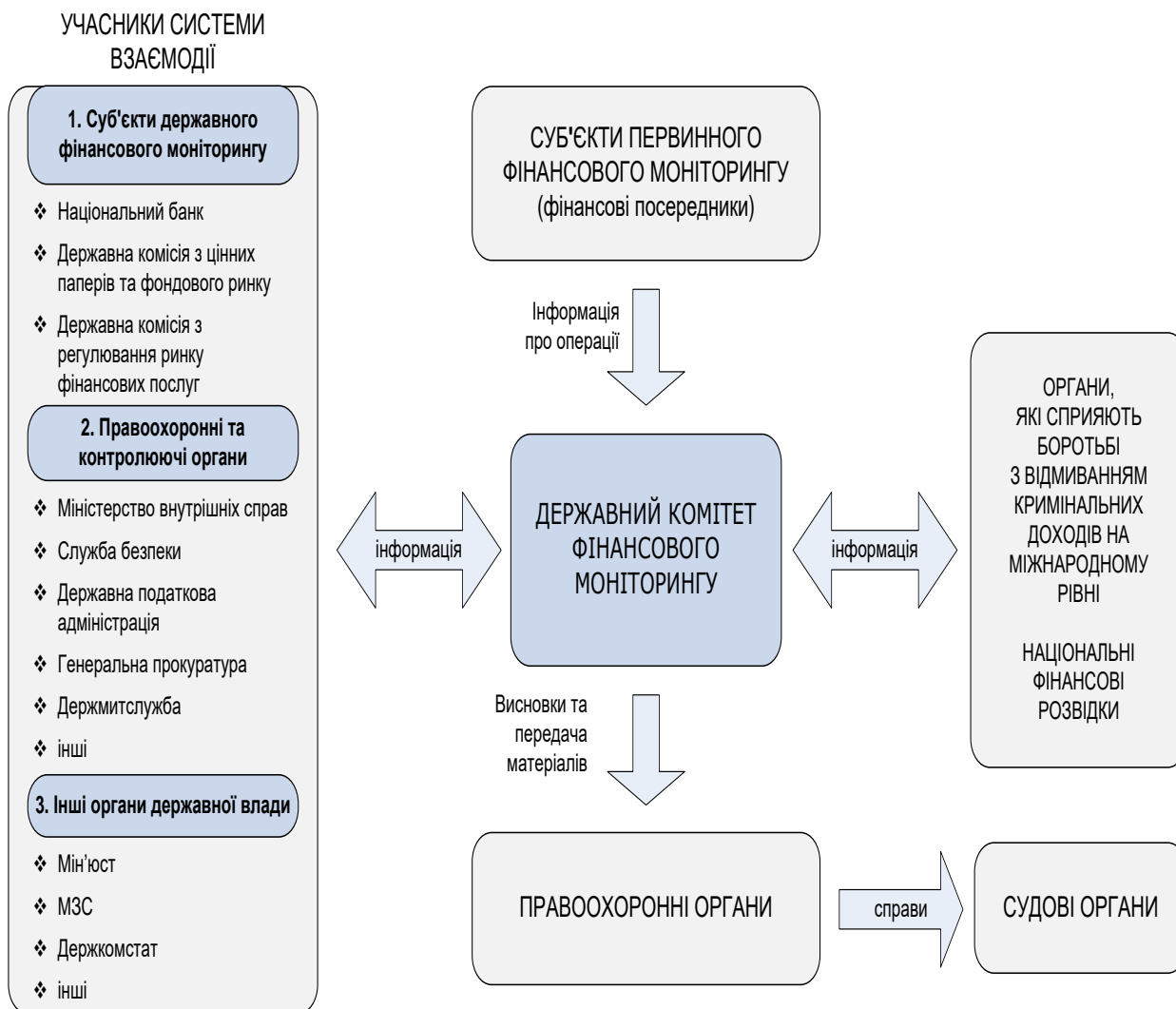

Рис. 1.2. Взаємодія компонентів державної системи фінансового моніторингу [72]

Слід зазначити, що національна система запобігання та протидії відмиванню “брудних” коштів діє досить ефективно. Це підтверджують відповідні статистичні дані щодо деяких результатів роботи Державного комітету фінансового моніторингу України, отримані з офіційних повідомлень [13].

Так, протягом 2018 року Держфінмоніторингом направлено до правоохоронних органів 626 узагальнених та 508 додаткових узагальнених

матеріалів, з них: до Генеральної прокуратури України – 27 та 14; до Державної податкової адміністрації України – 176 та 174; до Міністерства внутрішніх справ України – 225 та 150; до Служби безпеки України – 198 та 170.

Як свідчить інформація правоохоронних органів, за результатами перевірки 417 узагальнених матеріалів Держфінмоніторингу порушено 162 кримінальні справи. Направлено до суду 150 кримінальних справ, по 119 з яких винесено обвинувачувальні вироки або інші рішення за nereабілітуючих обставин.

У 2018 році Держфінмоніторингом направлено до правоохоронних органів 256 узагальнених матеріалів, з них: до Генеральної прокуратури України – 11; до Державної податкової адміністрації України – 62; до Міністерства внутрішніх справ України – 109; до Служби безпеки України – 74 [74].

Інформація правоохоронних органів показує, що за результатами перевірки узагальнених матеріалів Держфінмоніторингу порушено 89 кримінальних справ. Направлено до суду 44 кримінальні справи, по 17 з яких винесено обвинувачувальні вироки або інші рішення за nereабілітуючих обставин.

Також, у 2018 році Держфінмоніторинг України передав до судових органів 63 матеріали щодо посадових осіб суб'єктів первинного фінансового моніторингу за порушення вимог Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом” у частині несвоєчасного надання інформації стосовно фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу. За результатами розгляду зазначених матеріалів судами винесені рішення про накладення штрафу 20 правопорушникам.

Неможливо залишити поза увагою те, що жодна фінансово-кредитна установа не застрахована від імовірності випадкової співучасті в процесі відмивання грошей. Тому впровадження комплексу заходів фінансового моніторингу в окремій банківській установі є необхідним та обґрунтованим кроком як з погляду вимог національного законодавства, так і з позицій забезпечення її власної системи економічної безпеки.

В аспекті вирішення питання щодо економіко-правової сутності фінансового моніторингу в системі економічної безпеки банківської установи, на наш погляд,

необхідно враховувати і відповідний міжнародний досвід, оскільки розвиток вітчизняної системи запобігання легалізації кримінальних доходів у банківському секторі, формування прозорої структури власності юридичних осіб – клієнтів банків свідчить про все ширше впровадження в діяльність українських банків європейських стандартів доступності, якості фінансових послуг, їх відкритості та надійності як ділових партнерів. Базельським комітетом із банківського нагляду було проаналізовано проблеми, що спричиняли серйозні збитки кредитних організацій. Виявилося, що цих проблем можна було б уникнути, якби банки мали ефективні системи внутрішнього контролю [46].

1.3. Специфіка організації фінансового моніторингу банківської сфери України

З метою з'ясування наявності взаємозв'язку між фінансовим моніторингом банку і внутрішнім контролем, на наш погляд, доцільно більш детально зупинитися на понятійному апараті та основних характеристиках систем внутрішнього контролю і фінансового моніторингу вітчизняних банківських установ.

Деякі аспекти цієї теми досліджували відомі вчені та фінансисти-практики, але, слід зазначити, що ця проблематика не трапляється в прямій постановці питання та, відповідно, не розкривається повною мірою в роботах вітчизняних дослідників.

Зарубіжна термінологія для означення внутрішнього контролю в банках застосовує спеціальне збірне поняття – “комплајнс” [32]. У широкому значенні слова розуміється порядок здійснення операцій відповідно до чинного законодавства; у вузькому – система заходів, заснованих на солідарній і довірчій взаємодії клієнтів, банку і його співробітників, що забезпечує захист їх інтересів у рамках прийнятих законів та інших нормативних актів.

Аналіз наукових джерел дає можливість визначити, що внутрішній контроль – це процес, що постійно здійснюється на всіх рівнях банку і покликаний сприяти

досягненню мети, визначеної стратегією його розвитку.

Дотримання нормативно-правових актів, участь у протиправній діяльності – не єдині напрями, що підлягають внутрішньому контролю.

На практиці внутрішній контроль починається зі створення наглядової ради, правління, кредитного комітету. Крім цього, в банках формуються управління (відділи, служби) з внутрішнього контролю, безпосередньо підпорядковані керівництву. У невеликих банках, що відчують серйозні проблеми, пов'язані з кадровим забезпеченням такої діяльності, функції внутрішнього контролю виконують служби внутрішнього аудиту.

Відповідно до положення НБУ внутрішній контроль у банку – це сукупність процедур, які забезпечують достовірність та повноту інформації, що передається керівництву, дотримання внутрішніх та зовнішніх нормативних актів при здійсненні операцій, збереження активів банку і його клієнтів, оптимальне використання ресурсів банку, управління ризиками, чітке виконання розпоряджень органів управління щодо досягнення мети, поставленої стратегічними та іншими планами банку [23].

Як бачимо, недопущення збитків – першочергове завдання внутрішнього контролю. Сюди також можна віднести різноманітні проблеми, небажані для кредитної організації. Загальний термін для означення таких проблем – “несприятлива подія”. Серед несприятливих подій – значні збитки, підрив репутації банку, здійснення операцій на збиток кредитній організації (розкрадання, конфлікти інтересів), порушення нормативно-правових актів, які регулюють банківську діяльність тощо. Нагромадження незначних недоліків, що призводить до виникнення серйозних проблем (можливість трансформації кількості в якість), теж розглядається як несприятлива подія. Захист від несприятливих подій може здійснюватися різними способами. Основним значенням контролю є завчасне (до виникнення кризових явищ) усунення недоліків, що можливо тільки шляхом усунення спонукальних джерел несприятливої події. Отже, можна зробити висновок: з метою забезпечення економічної безпеки банк має створювати

ефективну систему внутрішнього контролю. Починати слід із чіткого визначення її мети, принципів, функцій та організаційної структури.

Наведені вище міркування дають підстави так сформулювати мету внутрішнього контролю: це захист кредитної організації від несприятливих подій.

На практиці ефективну систему корпоративного управління банком необхідно пов'язувати з організаційною побудовою системи внутрішнього контролю, яка вважатиметься ефективною за наявності та належного функціонування таких форм контролю (нагляду), а саме: нагляд з боку ради та вищого керівництва; нагляд з боку осіб, залучених до повсякденного керівництва різними напрямками діяльності банку; безпосередній нагляд низових керівників за різними сферами діяльності; належне управління ризиками, забезпечення дотримання законів та функцій аудиту.

Виходячи з мети внутрішнього контролю, прийнятої стратегії банку та існуючої системи заборон і протипаг, можна виробити визначення ефективності системи внутрішнього контролю. Воно необхідне як для формування в банку такої системи, так і в процесі її оцінки. Ефективною є така система внутрішнього контролю, яка у встановлених рамках захищає банк від несприятливих подій та зрештою забезпечує рентабельність діяльності банку на достатньому рівні, визначеному вищим менеджментом банку.

У свою чергу, фінансовий моніторинг орієнтується на особливе репрезентування даних, яке задовольняє вимогам досягнення найбільшої об'єктивності висновків, а тому сутність фінансового моніторингу проявляється через його основні функції: ідентифікація економічних процесів, оцінка впливу їх взаємозв'язків, урахування зовнішніх чинників, що мають вплив на показники та забезпечення сумісності останніх [28].

Аналіз законодавчих норм дозволяє стверджувати, що об'єктом первинного фінансового моніторингу є дії з активами, пов'язані з відповідними учасниками фінансових операцій, які їх проводять, за умови наявності ризиків використання цих активів з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, а також будь-яка інформація про такі дії чи події, активи та їх учасників.

Метою фінансового моніторингу банківської установи є виявлення, збір, обробка, аналіз та своєчасне надання інформації з питань запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, відповідно до чинного законодавства. Відповідальним за організацію виконання вимог законодавства України та організацію фінансового моніторингу на рівні окремого банку є керівник виконавчого органу банку.

Основні завдання банків як суб'єктів первинного фінансового моніторингу полягають у:

- проведенні ідентифікації особи, яка здійснює фінансову операцію, що підлягає фінансовому моніторингу відповідно до цього Закону, або відкриває рахунок (у тому числі депозитний) на підставі наданих у встановленому порядку документів або за наявності підстав вважати, що інформація стосовно ідентифікації особи потребує уточнення;

- забезпеченні виявлення та реєстрації фінансових операцій, які відповідно до цього Закону підлягають фінансовому моніторингу;

- наданні уповноваженому органу інформації про фінансову операцію, що підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу, не пізніше ніж протягом трьох робочих днів з моменту її реєстрації;

- сприянні працівникам уповноваженого органу в проведенні аналізу фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу;

- наданні відповідно до законодавства додаткової інформації на запит уповноваженого органу, пов'язаної з фінансовими операціями, які стали об'єктом фінансового моніторингу, у тому числі такої, що становить банківську та комерційну таємницю, не пізніше ніж протягом трьох робочих днів з моменту отримання запиту;

- сприянні суб'єктам державного фінансового моніторингу з питань проведення аналізу фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу;

- вживанні заходів щодо запобігання розголошенню (у тому числі особам, стосовно фінансових операцій яких проводиться перевірка) інформації, яка надається

уповноваженому органу, та іншої інформації з питань фінансового моніторингу (у тому числі про факт подання такої інформації);

– зберіганні документів, що стосуються ідентифікації осіб, якими здійснено фінансову операцію, що згідно з цим Законом підлягає фінансовому моніторингу, та всю документацію про здійснення фінансової операції протягом п'яти років після проведення такої фінансової операції.

Нормативно встановлено, що суб'єкти первинного фінансового моніторингу проводять його за правилами внутрішнього фінансового моніторингу та програмами здійснення. Отже, банк повинен встановити свої правила внутрішнього фінансового моніторингу, які працівник, відповідальний за проведення фінансового моніторингу (далі – відповідальний працівник), вважає найбільш “оптимальними”. Ці правила повинні враховувати вимоги законодавчих актів України, що регулюють питання запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, нормативно-правових актів Національного банку України, актів Державного комітету фінансового моніторингу України (надалі – ДКФМУ), прийнятих на виконання та відповідно до цих законів, а також рекомендації Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей, Базельського комітету банківського нагляду.

Основним принципом розроблення та реалізації правил внутрішнього фінансового моніторингу та програм здійснення фінансового моніторингу банку є забезпечення участі працівників банку (у межах компетенції) у виявленні фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Загалом, на наш погляд, система фінансового моніторингу банку, як і система внутрішнього контролю банківської установи, організовується на кількох основних рівнях: співробітника – клієнта; операцій; мікро- і макрорівні.

Кожному рівню також притаманний свій об'єкт контролю.

На рівні співробітника об'єктом контролю, як правило, є працівник структурного підрозділу фінансово-кредитної установи, його мотивація і компетентність у прийнятті рішень. На цьому рівні банк прагне уникати ризиків, що

виникають унаслідок некомпетентності та/або недотримання працівником банку службових обов'язків у межах встановлених повноважень.

На рівні операцій контролюється характер, обсяг і умови здійснення певної операції, її відповідність вимогам законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації “брудних” коштів.

На рівні установи об'єктом контролю є загальний стан системи прийняття рішень у банку (начальник підрозділу фінансового моніторингу банку – член правління банку) з урахуванням необхідності додержання встановлених норм щодо прийняття банком ризику легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

На макрорівні контролюється стан превентивних заходів, спрямованих на запобігання і нейтралізацію шкоди економічним інтересам держави внаслідок неадекватної політики банку щодо регламентованої протидії використанню його ресурсів для легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

Типова організаційна структура внутрішньобанківської системи запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, складається з: відповідального за систему; керівників та працівників відділів банку, які безпосередньо обслуговують клієнтів та беруть участь у здійсненні фінансового моніторингу, зокрема: відділу обслуговування корпоративних клієнтів; відділу обслуговування клієнтів – фізичних осіб; відділу валютного контролю; відділу загального кредитування; відділу платіжних систем; відділу управління цінними паперами; юридичного департаменту [24].

Проведене дослідження економіко-правової сутності фінансового моніторингу банку (первинного фінансового моніторингу) дозволило визначити, що:

1. Метою фінансового моніторингу банківської установи є запобігання її використанню для легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

2. Об'єктом первинного фінансового моніторингу є фінансові операції економічних агентів банківської установи, які розглядаються за умови наявності ризиків використання активів з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, з позицій законності, доцільності, достовірності та ефективності.

3. Підконтрольними об'єктами є підприємства, установи організації різних форм власності, а також фізичні особи, які здійснюють фінансові операції в межах банківської установи.

4. Контролюючим суб'єктом є відповідальний працівник банку наділений відповідною компетенцією в сфері фінансового моніторингу.

5. Процес здійснення первинного фінансового моніторингу нормативно врегульований.

6. Фінансовий моніторинг банку проводиться за допомогою методів спостереження та перевірки і має в основі системно-функціональну складову.

7. Під час здійснення первинного фінансового моніторингу використовуються органолептичні, документальні прийоми узагальнення та реалізації результатів контролю.

8. За видовою класифікацією, фінансового контролю фінансовий моніторинг – поточний, державний/внутрішній, фактичний.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що порівняльний аналіз систем внутрішнього контролю і фінансового моніторингу банківської установи з позицій системно-функціонального підходу дає змогу зробити такі висновки:

1. Якщо вважати, що змістом внутрішнього фінансового контролю є сукупність елементів, які становлять його механізм, тоді формою внутрішнього фінансового контролю буде зовнішній прояв таких елементів.

2. Фінансовий моніторинг банківської установи – особлива форма внутрішнього банківського контролю.

3. Фінансовий моніторинг банку є структурним елементом системи економічної безпеки банківської установи, який забезпечує захист її ресурсів шляхом запобігання використанню банківської установи для легалізації кримінальних доходів, сприяє досягненню встановлених нею (установою) орієнтирів і цілей розвитку при дотриманні вимог законодавства.

На наш погляд, можливе й більш широке тлумачення цієї категорії, а саме фінансовий моніторинг банку – важлива складова системи забезпечення його економічної безпеки, яка представляє собою сукупність економіко-правових і

організаційних заходів зовнішніх (ДКФМУ, НБУ, правоохоронні органи) та внутрішніх суб'єктів забезпечення безпеки банківської діяльності для запобігання матеріальним (фінансовим) та репутаційним втратам як окремої установи, так і банківського сектору взагалі, насамперед унаслідок негативного прояву ризику використання банківських ресурсів з метою легалізації кримінальних доходів.

Висновки до розділу 1

Слід зазначити, що банківський сектор є специфічною складовою економіки України, а ефективність системи економічної безпеки фінансово-кредитних установ позначається на функціонуванні інших галузей народного господарства і на економічній безпеці держави в цілому.

Дослідження різних підходів до розуміння понятійно-категоріального апарату, який використовується у сфері економічної безпеки суб'єктів господарювання, урахуваючи сутність банківської діяльності, дозволило стверджувати, що економічна безпека банку представляє собою стан захищеності його життєво важливих інтересів від несумлінної конкуренції, протиправної діяльності кримінальних формувань і окремих осіб, здатність протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам, зберігати стабільність функціонування і розвитку відповідно до статутних цілей.

Проведений аналіз дав змогу зробити висновок про те, що структурно система забезпечення економічної безпеки банківських установ повинна передбачати функціональні складові двох рівнів: на загальнонаціональному, залучаючи державну й недержавну підсистеми; та на рівні окремого банку, який на умовах договору може залучати інших суб'єктів господарювання, котрі надають платні послуги з безпеки. Це пояснюється тим, що можливості суб'єктів забезпечення економічної безпеки є різними.

Досліджуючи теоретичне підґрунтя забезпечення економічної безпеки банків, автором було з'ясовано історію походження й загальні наукові підходи до

визначення поняття “фінансовий моніторинг”, визначено структуру та функції суб’єктів державної системи протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом (або системи фінансового моніторингу України), роль і місце банків у цій системі як суб’єктів первинного фінансового моніторингу.

З метою з’ясування економічної сутності фінансового моніторингу в системі економічної безпеки вітчизняних банківських установ нами проведено порівняльний аналіз систем внутрішнього контролю та фінансового моніторингу банківської установи. У результаті визначено, що: фінансовий моніторинг банківської установи – особлива форма внутрішнього банківського контролю; фінансовий моніторинг банку є структурним елементом системи економічної безпеки банківської установи, який забезпечує захист її ресурсів шляхом запобігання використанню банківської установи для легалізації кримінальних доходів, сприяє досягненню встановлених нею (установою) орієнтирів і цілей розвитку при дотриманні вимог законодавства.

Крім того, проведене дослідження дозволяє нам стверджувати, що: фінансовий моніторинг банку – важлива складова системи забезпечення його економічної безпеки, яка представляє собою сукупність економіко-правових і організаційних заходів зовнішніх (ДКФМУ, НБУ, правоохоронні органи) та внутрішніх суб’єктів забезпечення безпеки банківської діяльності для запобігання матеріальним (фінансовим) та репутаційним втратам як окремої установи, так і банківського сектору загалом, насамперед унаслідок негативного прояву ризику використання банківських ресурсів з метою легалізації кримінальних доходів.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ КРАЇНИ В УМОВАХ ТУРБУЛЕНТНОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

2.1. Сучасний стан розвитку та особливості функціонування банківського сектору країни

В умовах радикальної нестійкості банківської системи володіння динамічною інформацією про динаміку розвитку найбільших банків є одним з важливих чинників успішної економічної діяльності. Відповідно до офіційного сайту Національного банку України у 2018 році в Україні функціонувало 180 банківських установ, досліджуючи які в даному питанні визначимо сучасний стан розвитку банківської діяльності в країні.

Крім негараздів безпосередньо у банківській системі, держава стала перед низкою проблем, котрі стосуються грошово-кредитної та валютно-курсової політики:

– значне (триразове) скорочення золотовалютних резервів, на обсяги яких вплинули: необхідність своєчасного повернення державного та гарантованого державою зовнішнього боргу, дефіцит зведеного платіжного балансу, валютні аукціони та цільові інтервенції на валютному ринку з метою підкріплення кас банків, адресні валютні інтервенції на користь НАК “Нафтогаз України”, зростання чистої купівлі безготівкової валюти на міжбанківському ринку;

– зростання обсягів емісії. Протягом 2018 році НБУ був змушений профінансувати уряд та НАК “Нафтогаз України” на суму 175 млрд. грн., або майже на 40% від зведеного бюджету країни;

– зниження курсу національної грошової одиниці, ключовими чинниками якого були скорочення ринкової пропозиції валюти внаслідок падіння обсягів експорту товарів (на 14% за 2018 рік) та зростання попиту на валюту з боку населення як результат недовіри до банківської системи (вдплив депозитів призвів до збільшення обсягу готівки поза банками на 19% та зростання монетарної бази на

8.5%, а чиста купівля населенням іноземної валютної готівки сягнула за рік 2.4 млрд. доларів США);

– загострення проблеми інфляції, що в умовах скорочення ВВП має ознаки стагфляції. Протягом 2018 року зростання споживчих цін становило 24,9%, ціни виробників зросли на 31,8%, ціни на сирі продовольчі товари – на 22,3%, адміністративно регульовані ціни і тарифи – на 30,4%, житлово-комунальні послуги подорожчали на 34,3% [74].

Одна з основних причин загострення кризових явищ у банківській системі – значний вплив пасивів, викликаний як політичною, так і макроекономічною нестабільністю. При цьому юридичні особи – клієнти банків змушені оперувати власними коштами у безготівковій формі, отже, можуть змінювати банк, переміщувати кошти з поточних рахунків на депозитні (чи навпаки), з валютних на гривневі тощо, проте практично не мають законних підстав перетворити безготівкові гроші на готівку і вивести їх із банківської системи або відправити за кордон без відповідного надходження в Україну товарів чи послуг. Натомість фізичні особи завжди мають вибір: зберігати власні заощадження у банках чи у готівці (а в якій валюті – вже другорядне питання) поза банками.

Слід зауважити, якщо за 2018 рік у банківській системі відбулося зростання обсягів коштів фізичних осіб на 72 млрд. грн., або на 19%, то за 2017 рік динаміка коштів населення була від’ємною. Під час аналізу зростання вкладів населення у структурі банківських пасивів також слід враховувати валютний чинник, адже всі показники у банківських балансах обраховуються у гривневому еквіваленті. Отже, балансове зростання валютних вкладів не означає їхнього автоматичного зростання у валюті угоди і може бути лише наслідком переоцінки валютних вкладів за офіційним курсом Національного банку.

Зауважимо також, якщо значне зростання вкладів населення за звітний період однозначно позитивно характеризує банк як привабливий з точки зору роздрібних клієнтів, то скорочення пасивів фізичних осіб не є безумовною ознакою якихось негараздів, адже може свідчити, скажімо, про зміну маркетингової політики на

більш помірковану, а це може проявлятися у зниженні банком відсоткових ставок, яке спричиняє тимчасовий відплив вкладів населення.

Стосовно окремих банків, то, на нашу думку, в разі зростання активів того чи іншого банку його значення доцільно аналізувати насамперед з урахуванням абсолютних сум, а в разі зменшення – відносних. Відповідні дані наведено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Динаміка активів окремих банків України за підсумками 2018 р. [73]

Зростання обсягів активів (≥ 2 млрд.грн.)			Зменшення обсягів активів (≥ 20 %)		
Назва банку	Сума зростання, тис. грн.	Відносне зростання, %	Назва банку	Відносне зменшення, %	Сума зменшення, тис. грн.
Укрексімбанк	31650770	34	НЕОС БАНК	-80	-2088552
Ощадбанк	24535662	24	ДІВІ БАНК	-70	-4185818
Промінвестбанк	12918732	33	БАНК «3/4»	-64	-2728545
ВТБ БАНК	11216571	44	БТА «БАНК»	-54	-3331616
БАНК «ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ»	8480920	33	Дойче Банк ДБУ	-53	-987082
АЛЬФА-БАНК	7400526	25	БАНК «ЮНІСОН»	-47	-630716
КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК	6936428	49	СМАРТБАНК	-44	-248890
УКРСОЦБАНК	5201659	12	«ФІНАНСОВИЙ ПАРТНЕР»	-43	-455137
СІТІБАНК	4532652	75	ФІНБАНК	-39	-1161168
«ФІНАНСОВА ІНІЦІАТИВА»	4513521	35	БАНК «ФОРВАРД»	-37	-1346575
«ПІВДЕННИЙ»	3584309	32	КОМЕРЦІЙНИЙ ІНДУСТРІАЛЬНИЙ БАНК	-35	-78741
Райфайзен Банк Аваль	3399331	8	АПЕКС-БАНК	-34	-429906
ОТП Банк	2783156	15	КРЕДИТ ОПТИМА БАНК	-33	-86719
ІНГ Банк Україна	2432140	25	«Траст-капітал»	-24	-113004
ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ БАНК	2231908	7	ЕКСПРЕС-БАНК	-23	567164
УКРСИББАНК	2225033	9			

На перший погляд, зростання активів окремого банку протягом звітного періоду свідчить про розвиток установи, розширення активно-пасивних операцій (адже зростання активів, за визначенням, неможливе без відповідного зростання

пасивів) і є запорукою відповідного зростання процентних доходів та прибутку. Проте механічне збільшення портфеля активів ще не гарантує адекватного зростання прибутковості банку. Потрібен додатковий аналіз якості нових активів. Так само і скорочення активів ще не є однозначно негативним, адже зазнати скорочення (виведення поза баланс або списання) можуть проблемні активи, натомість обсяг якісних активів паралельно з цим може залишатися незмінним або навіть зростати.

Отже, зростання активів окремого банку протягом звітного періоду само собою ще не є критерієм його високої надійності й привабливості для інвесторів і вкладників. До речі, як і зменшення (зрозуміло, що йдеться лише про незначні відносні коливання цього показника). Набагато важливішою є спроможність банку ефективно використовувати наявні активи.

Абсолютний розмір фінансового результату є одним із основних показників діяльності банку. В останні роки абсолютна більшість вітчизняних банків мала додатне значення цього показника. Проте фінансовий результат банківської системи за минулий рік був від'ємним і дорівнював майже –53 млрд. грн. При цьому кількість збиткових банків становила 52 (тобто кожний третій). Для порівняння за 2018 рік прибуткових банків було 160, збиткових – 20, а прибуток банківського сектору дорівнював 4,9 млрд. грн. Таблиця 2.2. містить перелік банків лідерів та аутсайдерів з точки зору фінансового результату за 2018 рік.

Таблиця 2.2

Фінансовий результат окремих банків України за 2018 р. [73]

Банківські установи зі значним розміром поточного прибутку (≥30 млн. грн.)	Значення показника, тис. грн.	Банківські установи, які мали поточні збитки (≥30 млн. грн.)	Значення показника, тис. грн.
1	2	3	4
СІТІБАНК	1379831	Укрексімбанк	-9805548
ПРИВАТБАНК	749036	Ощадбанк	-8564446
ВТББАНК	642795	Промінвестбанк	-3453846
ІНГ Банк Україна	228880	УКРГАЗБАНК	-2801124
КРЕДИТ ЄВРОПА БАНК	170086	УКРСОЦБАНК	-2662247
БМ БАНК	133317	ОТП Банк	-1999097
КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК	90416	Райфайзен Банк Аваль	-1367334
ПРОКРЕДИТ БАНК	78663	УКРСИББАНК	-870138

Продовження табл. 2.2

1	2	3	4
ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ БАНК	54200	АЛЬФА-БАНК	-744050
БАНК «МИХАЙЛІВСЬКИЙ» «ПІВДЕННИЙ»	51507 44440	УНІВЕРСАЛ БАНК «ФІНАНСОВА ІНІЦІАТИВА»	-467937 -323827
ВіЕс Банк	40598	ПРАВЕКС-БАНК	-293657
МЕГАБАНК	35861	Платинум Банк	-280990
ЮНІОН СТАНДАРТ БАНК	34482	БАНК «ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ»	-215647
Полтава-банк	34300	«ХРЕЩАТИК»	-141144
СЕБ КОРПОРАТИВНИЙ БАНК	30770	БАНК КРЕДИТ ДНІПРО	-109978

Серед банків, які зафіксували найгірший фінансовий результат за 2018 рік, бачимо кілька державних банків: Укресімбанк – 9 806 млн. грн.; Ощадбанк – 8 564 млн. грн.; УКРГАЗБАНК – 2 801 млн. грн. На нашу думку, цей факт можна пояснити тим, що державні установи, за визначенням є значно законопослушними порівняно з іншими фінансовими установами. Вони класифікують власні активи, за інших незмінних умов, більш достовірно, ніж решта банків.

Збитковість банку протягом звітного періоду може бути викликана низкою об'єктивних причин, серед яких: необхідність формування страхових резервів під активні операції (у тому числі й під “нові” кредити); збільшення обсягів портфеля відносно “дорогих” роздрібних депозитів; підвищення відсоткових ставок за депозитами з метою збереження необхідного обсягу портфеля пасивів; розширення мережі відділень тощо.

За умов, що склалися, держава в особі НБУ здійснює низку заходів, спрямованих на подолання кризових явищ у грошово-кредитній сфері, зокрема у банківській системі: збільшено норми обов'язкового продажу валютної виручки експортерами, послідовно підвищується облікова ставка, здійснюється перерозподіл ліквідності як інструментами її стерилізації, так і шляхом рефінансування, підвищено вимоги до розміру капіталу банків, проводиться стрес-тестування банків, внаслідок якого визначається необхідний обсяг їх до-капіталізації, у проблемні банки вводяться куратори або тимчасова адміністрація.

Подальші дії держави щодо вирішення описаних проблем мають передбачати такі кроки: обмеження емісії, подальше обмеження обсягу ліквідності, що надається учасникам ринку, виключно рівнем відпливу депозитів; тісна прив'язка процентних ставок за інструментами регулювання ліквідності до рівня облікової ставки; забезпечення низького та стабільного рівня інфляції в умовах політики гнучкого обмінного курсу, що дасть змогу економіці пристосуватися до його нового рівноважного значення; удосконалення механізму проведення валютних інтервенцій у рамках переходу до режиму таргетування інфляції; формування валютного курсу гривні під впливом фундаментальних чинників; стимулювання додаткової капіталізації банків з боку їхніх акціонерів; підтримка процесу консолідації банківського капіталу; впровадження у перспективі нових вимог щодо достатності капіталу та платоспроможності фінансових установ відповідно до принципів Базеля III та інших вимог ЄС; модернізація системи банківського регулювання та нагляду з метою виявлення та скорочення кредитування пов'язаних осіб, подальше посилення контролю за операціями банків з пов'язаними особами; посилення захисту прав кредиторів та підвищення інвестиційної привабливості банківського сектору шляхом ініціювання законодавчих змін; законодавча заборона дострокового розірвання депозитних угод та інші заходи, спрямовані на залучення у банківську систему додаткових пасивів та загальне оздоровлення економіки, що дасть змогу банкам зменшити витрати на формування страхових резервів і вийти на рівень беззбитковості; подальше оздоровлення банківської системи шляхом виведення з ринку проблемних банків.

2.2. Аналіз організації фінансового моніторингу у вітчизняних банківських установах

На основі проведених досліджень нами встановлено, що кількість виявлених порушень законодавства з питань запобігання легалізації кримінальних доходів за результатами перевірок банків дає підстави вважати, що фінансовий моніторинг на

рівні окремої банківської установи потребує суттєвого вдосконалення. Інколи виникають суто технічні питання, які вирішуються модернізацією обладнання, котре використовується кредитною установою, але не в останню чергу відповідальними за низький рівень первинного фінансового моніторингу стають керівники банківських установ, які інколи або відверто ігнорують, або з неналежною увагою ставляться до забезпечення виконання законодавчих норм у цій сфері (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Кількість виявлених за результатами перевірок банків порушень законодавства з питань фінансового моніторингу [44]

№ з/п	Вид порушення законодавства з питань фінансового моніторингу:	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік 1 кв.
1.	Не забезпечення виявлення і реєстрації фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу	607 (11,25 %)	579 (13,46 %)	701 (5,88 %)	30 (4,07 %)
2.	Неналежне виконання ст. 5 Закону України “Про запобігання та протидію відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму”	507 (9,40 %)	1 104 (25,67 %)	418 (3,51%)	4 (0,54 %)
3.	Неналежне здійснення ідентифікації клієнтів банку	379 (7,02 %)	171 (3,98 %)	523 (4,39 %)	50 (6,78 %)
4.	Не своєчасне надання Спеціальному уповноваженому органу повідомлення про здійснення фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу	155 (2,87 %)	216 (5,02 %)	27 (0,23 %)	2 (0,27 %)
5.	Не своєчасне надання ДКФМУ додаткової інформації щодо фінансових операцій, які стали об’єктом фінансового моніторингу, на його запит	2 (0,04 %)	367 (8,53 %)	8 852 (74,31%)*	5 (0,68%)
6.	Порушення порядку реєстрації фінансових операцій у відповідному реєстрі	1382 (25,62 %)	251 (5,84 %)	173 (1,45 %)	39 (5,29 %)
7.	Неповне (неналежне) внесення інформації про клієнта до відповідної анкети та/або не здійснення квартального аналізу операцій клієнта щодо їх відповідності фінансовому стану та суті діяльності	194 (3,60 %)	46 (1,07 %)	470 (3,95 %)	135 (18,32%)
8.	Порушення вимог щодо переліку реквізитів повідомлення, яке надсилається до Спеціального уповноваженого органу	178 (3,30 %)	1 (0,02 %)	0	0
9.	Не здійснення аналізу фінансових операцій на предмет підлягання їх фінансовому моніторингу та несвоєчасне повідомлення про такі операції відповідальному працівнику	347 (6,43 %)	172 (4,0 %)	85 (0,71 %)	412 (55,90 %)
10.	Розкриття Спеціальному уповноваженому органу інформації, яка містить банківську таємницю, понад встановлені Законом України “Про банки і банківську діяльність” межі	701 (12,99 %)	1 214 (28,23 %)	379 (3,18%)	33 (4,48 %)

№ з/п	Вид порушення законодавства з питань фінансового моніторингу:	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік 1 кв.
11.	Підписування повідомлення Спеціальному уповноваженому органу не електронно-цифровим підписом працівника, відповідального за здійснення фінансового моніторингу	318 (5,89 %)	44 (1,02 %)	8 (0,07%)	0
12.	Інші порушення	625 (11,59 %)	136 (3,16 %)	277 (2,32 %)	27 (3,67 %)
	Всього	5 395	4 301	11 913	737

Динаміка зростання кількості випадків “нездійснення аналізу фінансових операцій на предмет підлягання їх фінансовому моніторингу та несвоєчасного повідомлення про такі операції відповідальному працівнику” або “неповного (неналежного) внесення інформації про клієнта до відповідної анкети та/або не здійснення квартального аналізу операцій клієнта щодо їх відповідності фінансовому стану та суті діяльності” свідчить про наявність проблем в організації фінансового моніторингу саме на рівні забезпечення функціонування системи економічної безпеки окремої банківської установи. Мова йде про наявні тенденції зростання ризику використання послуг банку для легалізації кримінальних доходів.

Наслідки такого ставлення важкопрогнозовані, але реальні: від застосування штрафних санкцій з боку регуляторів (ДКФМУ, НБУ) до позбавлення ліцензії (дозволу) на здійснення банківської діяльності та порушення кримінальних справ.

Аналіз заходів впливу, застосованих до комерційних банків протягом 2016–2018 рр. (табл. 2.4 рис. 2.1) тільки підтверджує актуальність цієї проблеми.

Таблиця 2.4

Порівняння кількості застосованих заходів впливу
протягом 2016–2018 рр. [32]

№ з/п	Застосовані заходи впливу	2016 рік	2017 рік	2018 рік
1.	Письмові застереження до банків	40	28	43
2.	Штрафи на банки	42	23	53
3.	Адмінштрафи на керівників та на інших посадових осіб банків	23	12	20
4.	Зупинення (обмеження) проведення окремих видів операцій з високим рівнем ризику (у кількості банків)	1	2	4
5.	Відсторонено керівників банку від посади	2	4	2

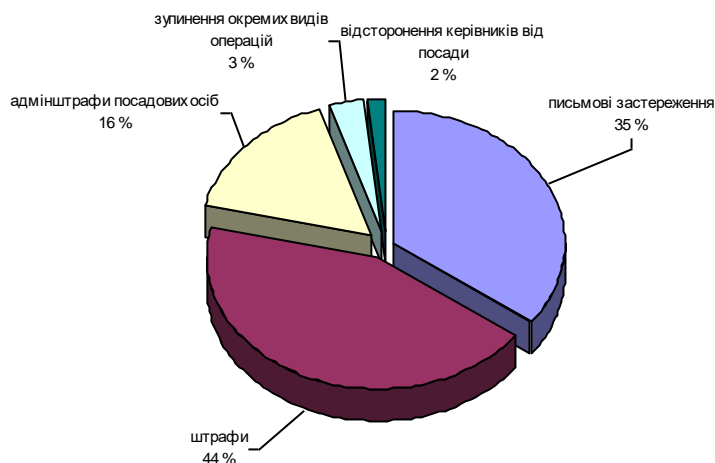

Рис. 2.1. Розподіл заходів впливу, застосованих до банків за виявлені порушення законодавства з питань легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом у 2018 р. [32]

Наведені статистичні дані щодо кількості можливих фактів відмивання кримінальних коштів та вірогідність застосування відповідних санкцій до порушників встановлених законодавчих норм разом із втратою репутації надійної і добросовісної установи, як ми бачимо, є однією з проблем забезпечення системи економічної безпеки банків на сучасному етапі.

На основі проведених нами досліджень систематизовано порівняльну характеристику кількості наданих банками повідомлень про фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу з найбільшою питомою вагою та подано у вигляді табл.2.5, рис.2.2.

Таблиця 2.5

Оцінка фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу [32]

Код ознаки	Назва ознаки обов'язкового фінансового моніторингу	Кількість фінансових операцій за ознаками обов'язкового фінансового моніторингу		
		2016	2017	2018
1	2	3	4	5
1031	Зарахування на рахунок коштів у готівковій формі з їх подальшим переказом того самого операційного дня іншій особі	266 477 (40,3 %)	328 903 (43,2 %)	262 890 (41,76 %)

Продовження табл. 2.7

1	2	3	4	5
1032	Зарахування на рахунок коштів у готівковій формі з їх подальшим переказом наступного операційного дня іншій особі	76 040 (11,48 %)	107 305 (14,27 %)	100 069 (15,89 %)
5010	Проведення фінансових операцій з цінними паперами на пред'явника, не розміщеними в депозитаріях	61 55 (9,3 %)	48 260 (6,3 %)	44 373 (7,05 %)
4020	Зарахування грошових коштів на рахунок юридичної особи, у випадку, якщо операції на зазначеному рахунку не проводилися з моменту його відкриття	57 291 (8,7 %)	73 989 (9,7 %)	72 994 (11,54 %)
4010	Зарахування грошових коштів на рахунок юридичної особи, період діяльності якої не перевищує трьох місяців з дня її реєстрації	79 942 (12,1 %)	76 938 (10,1 %)	59 083 (9,38 %)
4030	Списання грошових коштів з рахунку юридичної особи, період діяльності якої не перевищує трьох місяців з дня її реєстрації	67 799 (10,5 %)	67 972 (8,9 %)	50 610 (8,04 %)

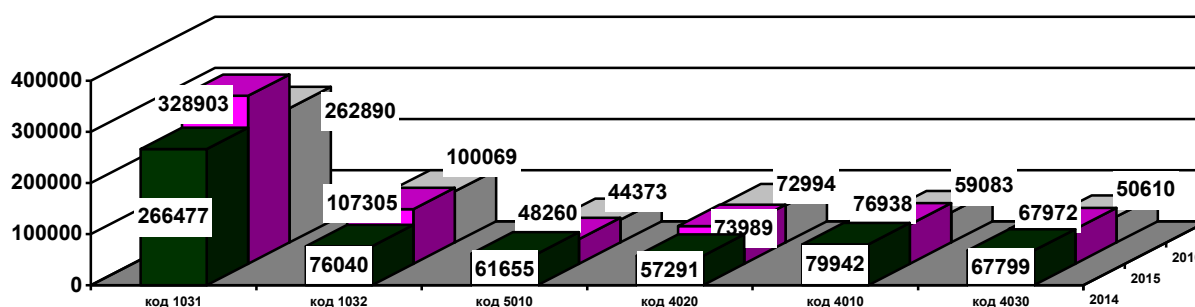

Рис.2.2. Структура фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу за 2016-2018 рр. [32]

В контексті даної наукової проблематики нами також відзначено порівняльну характеристику кількості наданих банками повідомлень про фінансові операції, що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу з найбільшою питомою вагою та подано у вигляді табл.2.6, рис.2.3.

Оцінка фінансових операцій, що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу [32]

Код ознаки	Назва ознаки внутрішнього фінансового моніторингу	К-ть фінансових операцій за ознаками внутрішнього фінансового моніторингу		
		2016	2017	2018
100	Заплутаний або незвичний характер фінансової операції, яка не має очевидного економічного сенсу або очевидної законної мети	49 135 (16,2 %)	57 437 (20,7 %)	49 558 (22,91 %)
112	Представлення особою інформації, яку неможливо перевірити	41 742 (13,8 %)	32 371 (11,7 %)	30 056 (13,90 %)
900	Інші фінансові операції, для яких у банку виникають підстави вважати, що вони проводяться з метою відмивання коштів	132 121 (43,5 %)	121 179 (43,7 %)	89 349 (41,31 %)

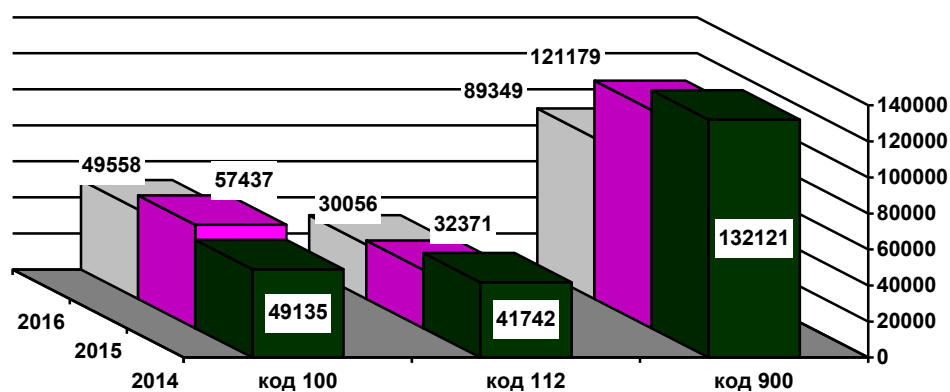

Рис.2.3. Структура фінансових операцій, що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу за 2016-2018 рр. [32]

У той же час вирішення проблеми слід розглядати крізь призму організаційно-економічного та правового забезпечення системи економічної безпеки банківської діяльності в площині формування її ефективної складової – фінансового моніторингу в банківській установі на засадах реалізації превентивних заходів, методів та процедур, адекватних розвитку злочинних схем легалізації коштів, а також ідентифікації “відмивання” коштів на всіх фазах цього процесу.

Подальше дослідження у рамках цього підрозділу, на наш погляд, необхідно спрямувати на з’ясування проблемних питань моделі організації фінансового моніторингу у вітчизняних банківських установах (рис. 2.4).

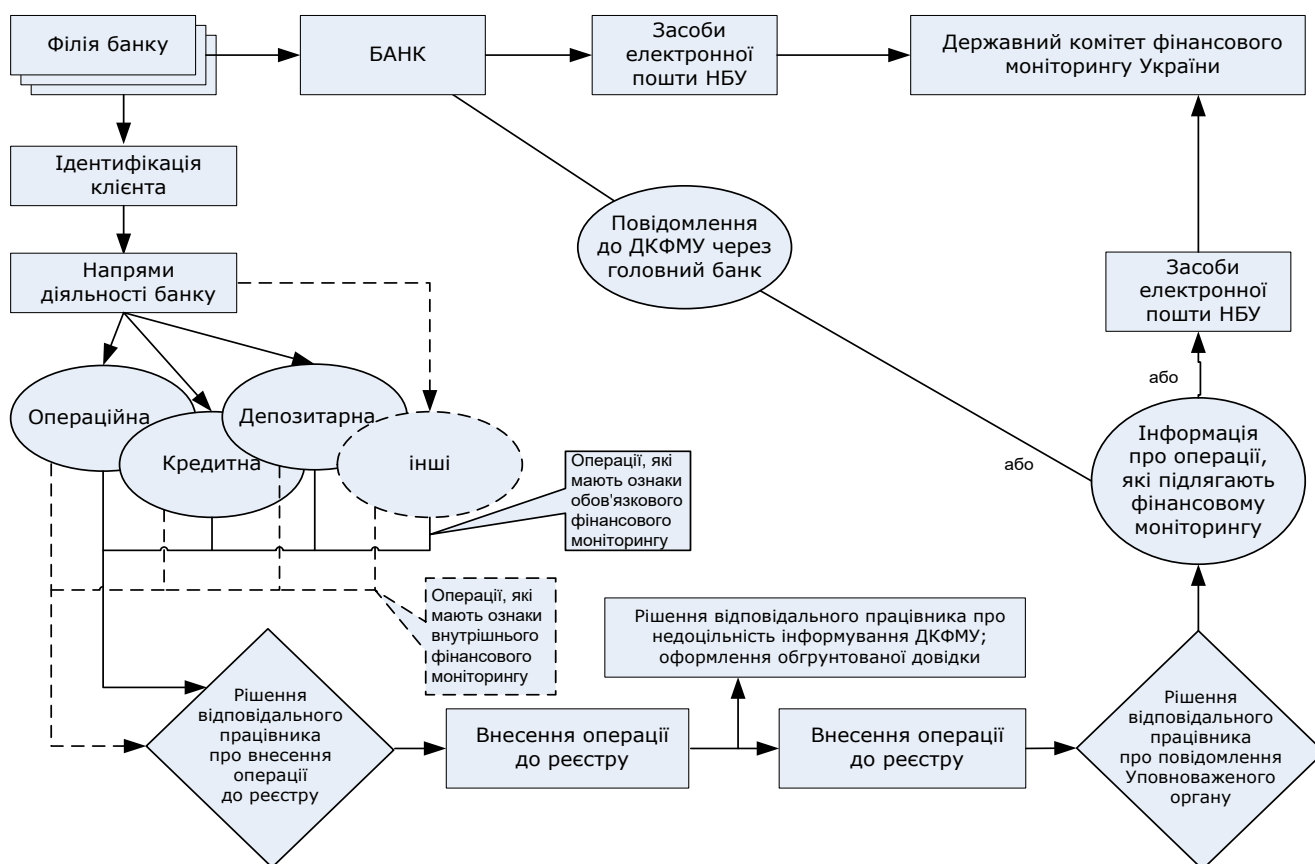

Рис. 2.4. Модель організації фінансового моніторингу банку [48]

Аналіз внутрішньобанківських документів, регламентованих законодавчими актами та нормами Національного банку України [49], дозволив умовно поділити фінансовий моніторинг банку на шість основних напрямів (рис. 2.5). При встановленні відносин з банком “вивчення клієнта” починається з його ідентифікації, отримання всіх обов’язкових відомостей, що вимагаються законодавчими документами. Працівник банку зобов’язаний отримати від клієнта документи й відомості, достатні для з’ясування його особи, суті діяльності, фінансового стану клієнта, мети і характеру майбутніх ділових відносин із банком, пов’язаних осіб, а також ідентифікувати фізичних осіб, які є власниками істотної участі в юридичній особі або мають прямий чи опосередкований вплив на неї та отримують економічну вигоду від її діяльності.

Рис. 2.5. Основні напрями здійснення фінансового моніторингу банківської установи [9]

Банк зобов'язаний ідентифікувати відповідно до законодавства України: клієнтів, що відкривають рахунки в банку; клієнтів, які здійснюють операції, що підлягають фінансовому моніторингу (фінансова операція підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу в разі, якщо сума, на яку вона проводиться, дорівнює чи перевищує 150 000 гривень або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентній 150 000 гривень, та має одну або більше визначених ознак; осіб, уповноважених діяти від імені зазначених клієнтів.

2.3. Дослідження впливу ризиків на фінансовий моніторинг в системі економічної безпеки банків країни

Оскільки головним завданням функціонування системи економічної безпеки банку є захист його економічних інтересів, одним з напрямів забезпечення такого захисту вбачається створення сприятливих умов, передусім для фінансових операцій, які дають змогу отримувати максимальний дохід при мінімальних ризиках.

Загальновідомо, що прийняття ризиків – основа банківського бізнесу. Банки мають успіх тільки тоді, коли ризики, які приймаються ними, – розумні, під контролем і перебувають у межах концепції та можливостей банку. Зокрема, для комерційних банків важливим аспектом їх роботи є ефективне управління ризиками, котре включає як моніторинг, так і мінімізацію та кількісну або якісну оцінку ризиків. Поліпшення діяльності банків істотно залежить від удосконалення управління ризиками, що полягає в реалізації сукупності методів і прийомів прогнозування появи ризикових подій та необхідності вживати відповідних заходів для ліквідації чи зменшення негативних наслідків [29].

На думку С. Дмитрова, “банківській ризик – це ймовірність, що виникає у процесі банківської діяльності, будь-якого відхилення від очікуваних результатів, зокрема такого, що прямо чи опосередковано може спричинити матеріальні втрати банку”.

З точки зору системного підходу відзначимо, що “банківський ризик” полягає у подоланні невизначеності, випадковості, конфліктності в ситуації неминучого вибору в процесі банківської діяльності, що відображає ступінь досягнення суб’єктом очікуваного результату.

Категорії ризиків, властивих банківському бізнесу, за стандартами Базеля II загалом класифікуються як фінансовий, операційний та бізнес-ризик [34]. Зазначимо, що такий підхід – універсальний, проте він не завжди враховує специфічні види ризиків, характерні для банківських установ на окремих внутрішніх ринках (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Характеристика категорій ризиків банківських установ [46]

Категорія ризику		Характеристика
Фінансовий ризик	Ризик ліквідності	Небезпека втрат у разі неспроможності банку покрити свої зобов’язання за пасивами балансу, вимогами за активами
	Кредитний	Невпевненість кредитора в тому, що боржник збереже намір виконати свої зобов’язання відповідно до термінів та умов кредитної угоди. У банківській діяльності варто розрізняти такі рівні кредитного ризику: – ризик за окремою угодою – імовірність збитків унаслідок невиконання позичальником конкретної кредитної угоди; – ризик усього портфеля – величина ризиків за всіма угодами кредитного портфеля

Продовження табл. 2.7

		Наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливі коливання вартості цінних паперів, товарів і курсів іноземних валют за тими інструментами, які є в торговельному портфелі. Цей ризик впливає з маркетмейкерства, дилінгу, прийняття позицій з боргових та пайових цінних паперів, валют, товарів і похідних інструментів (деривативів)
	Ринковий	Наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливі коливання вартості цінних паперів, товарів і курсів іноземних валют за тими інструментами, які є в торговельному портфелі. Цей ризик впливає з маркетмейкерства, дилінгу, прийняття позицій з боргових та пайових цінних паперів, валют, товарів і похідних інструментів (деривативів)
Операційний ризик	Ризик персоналу	Людський фактор може бути джерелом ризику внаслідок дії конкурентів, використання секретної інформації, недотримання конфіденційності, що породжує брак знань про об'єкт управління (ризик вивчення) або помилкові дії менеджера чи оператора (ризик дії), конфлікти
	Технологічний ризик	Ризик, пов'язаний з використанням у діяльності банку технічних засобів, високотехнологічного обладнання і технологій. Цей вид ризику породжується помилками у комп'ютерних програмах, математичних моделях, формулах і розрахунках
	Системний ризик	Ризик, пов'язаний зі зміною цін на акції, їх прибутковістю, поточним і очікуваним відсотком за облігаціями, очікуваними розмірами дивиденду і додатковим прибутком, викликаними загальноринковими коливаннями
	Ризик зовнішнього середовища	Ризик, безпосередньо не пов'язаний з діяльністю банку чи його партнерів, а спричинений впливом великої кількості політичних, економічних, демографічних, соціальних, географічних та інших факторів
Бізнес-ризик	Стратегічний ризик	Ризик розроблення неефективних довгострокових планів, принципів управління, основних і глобальних цілей, задач, їх обсягів та видів
Ризик дій акціонерів		Свідомо нераціональне використання ресурсів установи
Ризик дій менеджменту		Можливість неправильних дій щодо використання тих чи інших інструментів у процесі досягнення поставлених цілей
Юридичний ризик		Ризик зменшення активів або збільшення зобов'язань банку внаслідок неадекватного чи помилкового юридичного висновку або документації; ризик неврахування змін у законодавстві та пов'язаний з цим ризик застосування штрафних санкцій
Репутаційний ризик		Потенційне зменшення клієнтської бази через несприятливий імідж банку. Може призводити як до зменшення клієнтської бази, так і до ускладнень при встановленні нових відносин із партнерами

У контексті національної банківської системи нагляд на основі оцінки ризиків визначає сфери діяльності, які сукупно можуть становити неприйнятний для неї рівень ризику. Коли йдеться про високоризикові види діяльності або види діяльності, що стали особливо ризиковими через ринкові умови, Національний банк України прагне впливати на банківську систему через взаємодію з нею за допомогою безпосереднього нагляду, а також через відповідні нормативно-правові акти. При цьому НБУ визначає банківський ризик як імовірність того, що події,

очікувані або неочікувані, можуть мати негативний вплив на капітал та/або надходження банку.

Такий підхід дозволив нам з достатньо високою часткою імовірності встановити можливі прояви цього небезпечного для банківської діяльності виду ризику на рівні системи економічної безпеки банку (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Можливі негативні прояви ризику використання послуг банківських установ
в системі економічної безпеки [8]

Складові ризику	Можливий негативний прояв на рівні системи економічної безпеки банківської установи через банківські ризики
1. <u>Ризик клієнта</u>	<p><u>Фінансові ризики</u> <i>Кредитний ризик</i> При поверховій, неповній ідентифікації клієнта, неадекватній оцінці його фінансового стану може зрости ризик неповернення кредитів (кредитний ризик).</p> <p><u>Бізнес-ризики</u> <i>Стратегічний ризик</i> Через неадекватні стратегічні рішення зростає ризик утворення диспропорцій, що призводить до встановлення небажаних ділових відносин із клієнтами, котрі планують використати послуги банку в протиправних цілях.</p> <p><i>Ризик дій акціонерів</i> Через особисті інтереси інсайдерів чи акціонерів, недостатній рівень їх професіоналізму зростає ризик установа небажаних ділових відносин із клієнтами, котрі планують використати послуги банку в протиправних цілях.</p> <p><i>Ризик дій менеджменту</i> Незнання менеджментом вимог законодавства може спричинити неадекватну й невиправдану ризикову діяльність банку.</p> <p><i>Репутаційний, юридичний ризики</i> Ризик, пов'язаний із поверховою, неповною ідентифікацією клієнта, неадекватною оцінкою його фінансового стану, може спричинити застосування санкцій стосовно банку, що позначиться на його іміджі та призведе до погіршення репутації.</p>
2. <u>Ризик послуги</u>	<p><u>Фінансові ризики</u> <i>Ризик ліквідності</i> Трансформації сутності фінансових операцій, зміна напрямів грошових потоків може призвести до підвищення відповідних складових фінансового ризику. Наприклад, фінансові операції зі зняття значних сум готівкових коштів через касу банків можуть спричинити зниження коефіцієнта миттєвої ліквідності.</p> <p><i>Ринковий ризик</i> Трансформація сутності фінансових операцій, зміна напрямів грошових потоків може призвести до підвищення відповідних складових фінансового ризику. Мало того, нові банківські продукти (електронний, телефонний банкінг, дистанційне обслуговування клієнтів) ведуть до зростання фінансового ризику в цілому.</p>
	<p><i>Кредитний ризик</i> Можливість використання кредитних послуг банків для надання коштам нелегітимного походження законності. Якщо клієнт, отримавши кредит чи відкривши кредитну лінію, достроково погашає його коштами нелегітимного походження, це, окрім ризику відмивання коштів, призводить до втрати економічної вигоди банку через недоотримані відсотки</p> <p><u>Операційні ризики</u> <i>Ризик персоналу</i> Ризики низького кваліфікаційного рівня персоналу, шахрайських дій з його боку можуть</p>

Складові ризику	Можливий негативний прояв на рівні системи економічної безпеки банківської установи через банківські ризики
	<p>сприяти проведенню фінансових операцій сумнівного характеру.</p> <p><i>Технологічний ризик</i> Неадекватність чи ненадійність програмного забезпечення може сприяти проведенню фінансових операцій сумнівного характеру.</p> <p><i>Ризик зовнішнього середовища</i> Певні політичні чи економічні чинники уможливають трансформацію банківських послуг із протиправною метою.</p> <p><u>Бізнес-ризик</u> <i>Стратегічний</i> Внаслідок неадекватної стратегії особистих інтересів інсайдерів чи акціонерів, недостатнього рівня їх професіоналізму може зрости ризик використання послуг банку для легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом.</p> <p><i>Ризик дій менеджменту</i> Незнання менеджментом вимог законодавства може стати причиною неадекватної та не виправдано ризикової діяльності банку.</p> <p><i>Репутаційний ризик</i> Проведення фінансових операцій сумнівного характеру призводить до погіршення репутації банку. Наприклад, кошти нелегітимного походження вносяться на депозит або використовуються для погашення кредитів; фінансові операції не мають очевидного економічного змісту – отримання кредитів під заставу депозиту тощо.</p> <p><i>Юридичний ризик</i> Проведення фінансових операцій сумнівного характеру може призвести до застосування санкцій щодо банків з боку регуляторних чи інших державних органів</p>
3. <u>Ризик країни</u>	<p><u>Операційні ризики</u> <i>Ризик зовнішнього середовища</i> Якщо один з учасників фінансової операції знаходиться у країні (або є вихідцем із країни), яка віднесена до офшорних зон, або не бере участі у міжнародному співробітництві у сфері запобігання відмиванню коштів чи є країною з недемократичною формою правління тощо, що підвищує її ризик, то водночас підвищуватиметься ризик зовнішнього середовища, який залежить від банку, партнерів, політичних та економічних чинників. Коли трансакція здійснюється через країни, чії системи фінансового моніторингу мають не найкращі оцінки, їх резиденти можуть бути пов'язані з протиправною діяльністю та використовувати недосконалість власного законодавства чи економічні диспропорції для невиконання або часткового виконання зобов'язань за відповідною фінансовою операцією.</p> <p><u>Бізнес-ризик</u> <i>Репутаційний ризик</i> Проведення сумнівних фінансових операцій за участі суб'єктів з окремих країн може негативно вплинути на формування іміджу банку серед його клієнтів і відповідно підвищити репутаційний ризик. Зокрема, проведення фінансових операцій політично заангажованими особами (іноземних країн).</p> <p><i>Юридичний ризик</i> Проведення фінансових операцій за участі суб'єктів з окремих країн може супроводжуватися підвищенням юридичного ризику внаслідок наявності певних суперечностей у законодавстві цих країн, зміни нормативно-правової бази тощо.</p>

Таким чином, проведений аналіз складових ризику банківських установ дозволяє нам стверджувати, що з метою зміцнення економічної безпеки необхідно провести оцінку середовища, в якому функціонує досліджувана установа.

Бізнес-середовище, в якому працює банк, забезпечує можливості з виявлення потенційних бізнес-ризиків. Розуміння того, як працює банківська установа на своєму ринку, та яким чином фактори бізнес-середовища впливають на цілі, завдання і стратегію установи, допомагає оцінити бізнес-ризик та ризик, притаманні для рахунків окремої банківської установи. Для того щоб одержати чітке уявлення про зовнішні фактори впливу на банківську діяльність, а також можливі варіанти їхнього прояву, проаналізовано аспекти економічної теорії, що висвітлюють ризикованість діяльності банків у ринкових умовах. Графічно оцінка операційного середовища з урахуванням наведених факторів впливу в контексті завдань нашого дослідження має такий вигляд (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Оцінка середовища функціонування банківських установ [35]

Основними джерелами одержання необхідної інформації, як показав аналіз здійснення аудиту за міжнародними стандартами, можуть бути: 1) попередній досвід перевірок фінансової установи; 2) опитування працівників та керівництва фінансової установи; 3) публікації та інформаційні матеріали; 4) документи фінансової установи.

Наступним етапом є оцінка внутрішнього середовища банківської установи. До факторів, які впливають на оцінку внутрішнього середовища банківської

установи відносять ті, які або безпосередньо генеруються самим банком або є частиною його внутрішнього середовища. До основних внутрішніх загроз можна віднести рівень забезпеченості фінансовими ресурсами, незадовільну структуру активів і пасивів, некомпетентність вищого керівництва, злочинну діяльність персоналу, а також інші фактори, що безпосередньо належать до внутрішньої діяльності банку. Графічно оцінка внутрішнього середовища банку з урахуванням наведених факторів впливу в контексті завдань нашого дослідження має наступний вигляд (рис. 2.8).

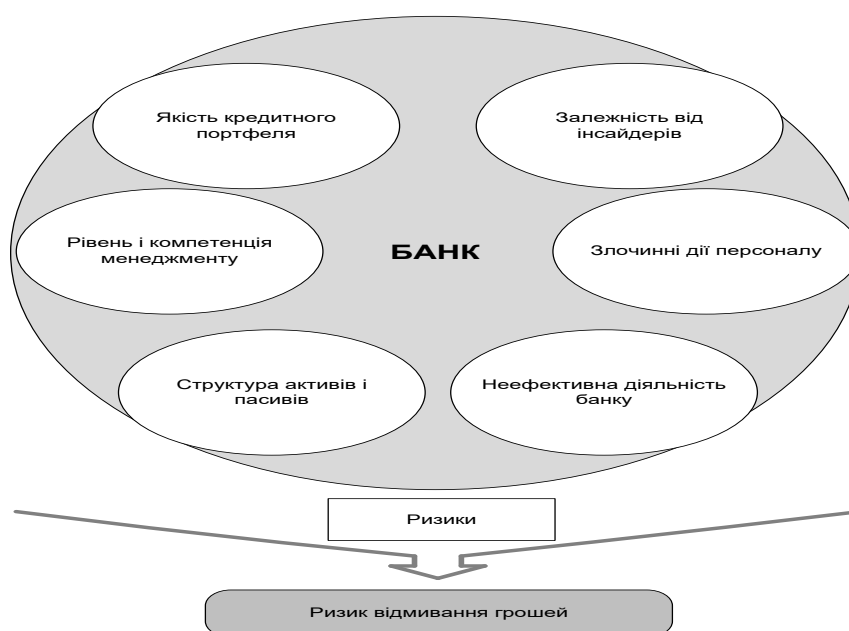

Рис. 2.8. Оцінка внутрішнього середовища банківської установи [14]

Розуміння впливу зазначених факторів дозволяє визначити можливі загрози у внутрішній діяльності банківської установи за яких остання може свідомо вдатися або бути використаною для цілей легалізації злочинних доходів.

В таких умовах функціонування важливим є аналіз нормативно-правового забезпечення фінансового моніторингу банку. Сутність цього етапу полягає у визначенні ступеня забезпечення діяльності банківської установи в площині здійснення нею моніторингу сумнівних операцій. Чинним законодавством України висуваються вимоги до наявності у банківських установ внутрішніх документів, що регламентують процедури фінансового моніторингу та розробляються відповідно до законів й

нормативних документів та повинні враховувати особливості організаційної структури, технічних можливостей та видів фінансових послуг банку [7].

Звертаємо увагу на те, що важливим аспектом є аналіз внутрішніх документів банківської установи з питань фінансового моніторингу. Основним джерелом для розробки внутрішнього документа стосовно фінансового моніторингу є нормативні документи регулятора (Національного банку України). Звісно, їх розроблено відповідно до законів, що націлені на боротьбу з відмиванням грошей. Ідеться про: а) Закон України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом” б) Кримінальний кодекс України (ст. 209 Особливої частини); в) Закон України “Про банки і банківську діяльність”; г) Закон України “Про фінансові послуги та ринки фінансових послуг”.

В Україні склалася ситуація, коли нормативні документи регуляторів передували прийняттю останньої редакції Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом” (набув чинності з 21.08.2010 року). Інша ситуація, коли розроблені регуляторами нормативні документи з питань протидії відмиванню грошей передували розробці основного нормативного документа Державним комітетом фінансового моніторингу. Через стислі терміни на розробку внутрішніх нормативних документів останні можуть не містити всіх неодмінних вимог, висунутих як регуляторами, так і Державним комітетом фінансового моніторингу. Тому ризик того, що банк не встановив необхідного контролю, зростає. Виходячи з цього, вважаємо за потрібне періодично (не рідше ніж щоквартально) переглядати внутрішні документи банківських установ та перевіряти наявність основних вимог і положень законодавчих та нормативних документів органів державного управління.

Зважаючи, на це, аналіз внутрішніх документів з питань здійснення фінансового моніторингу повинен містити аналіз: а) наявності основних вимог та положень, що висуваються законодавчими та нормативними документами; б) наявності рекомендацій міжнародних організацій щодо протидії відмиванню грошей; в) власних розробок з питань здійснення фінансового моніторингу.

Для аналізу внутрішніх документів рекомендуємо використовувати опитувальну форму, у результаті заповнення якої можна було б кількісно представити ризик відмивання грошей. Зазначимо, що показник ризику, який впливає з аналізу внутрішніх документів використовується для розрахунку інтегрального показника ризику відмивання грошей банківської установи.

Висновки до розділу 2

Проведений аналіз дозволяє нам стверджувати, що банківський сектор – специфічна складова економіки й ефективність системи економічної безпеки фінансово-кредитних установ позначається на функціонуванні інших галузей народного господарства, а також економічній безпеці держави загалом.

Однією з загрозливіших є тенденція зростання кількості випадків використання банківського сектору економіки для “відмивання” доходів від незаконної діяльності. Про високий ступінь ризику свідчать і численні повідомлення Державному комітетові фінансового моніторингу України від кожного банку як суб’єкта первинного фінансового моніторингу щодо можливих фактів відмивання кримінальних коштів.

Неможливо залишити поза увагою те, що розв’язання проблеми слід розглядати крізь призму вдосконалення організаційно-економічного та правового забезпечення системи економічної безпеки банківської діяльності: по-перше, шляхом формування її ефективної складової – фінансового моніторингу в банківській установі на засадах реалізації превентивних заходів, методів і процедур, адекватних розвитку злочинних схем легалізації коштів; по-друге, вирішенням питань ідентифікації, оцінки й управління ризиком “відмивання” коштів на всіх фазах цього процесу.

Слід відзначити, що основними джерелами одержання необхідної інформації для проведення фінансового моніторингу за міжнародними стандартами, можуть бути: 1) попередній досвід перевірок фінансової установи; 2) опитування

працівників та керівництва фінансової установи; 3) публікації та інформаційні матеріали; 4) документи фінансової установи.

Таким чином, здійснений аналіз основних напрямків організації фінансового моніторингу в банківських установах довів, що він є необхідним структурним елементом забезпечення системи економічної безпеки банку, який виконує превентивну функцію з недопущення матеріальної (фінансових втрат) та моральної (втрата репутації) шкоди внаслідок ризику залучення ресурсів кредитної установи до протиправної діяльності з легалізації кримінальних фондів та порушення вимог чинного законодавства в цій сфері.

РОЗДІЛ 3

РОЗРОБКА РЕКОМЕНДАЦІЙ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ ЯК СУЧАСНОГО ІНСТРУМЕНТУ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

3.1. Міжнародний досвід у вдосконаленні фінансового моніторингу системи економічної безпеки банківського сектору країни

Для вдосконалення фінансового моніторингу, як сучасного інструменту зміцнення економічної безпеки банківського сектору, відповідно до міжнародних стандартів банкам пропонується розробити політику, процедури роботи з клієнтами, у тому числі опис типів клієнтів, які характеризуються підвищеним ступенем ризику, та здійснювати постійний контроль їх операційної активності.

Під час розробки процедур слід вивчити такі показники, як: загальний профіль діяльності клієнта; країна походження та реєстрації його та продуктів, що він пропонує; соціальний статус або стосунки з органами державної влади; пов'язані з ним рахунки, ділова активність та інші показники, що можуть бути використані для визначення ознак ризику.

Досвід зарубіжних країн, міжнародних організацій щодо впровадження первинного фінансового контролю в систему протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, свідчить, що дієвими засобами фінансового моніторингу є: зупинення сумнівної на відмивання фінансової операції з ініціативи банківських установ; оперативна взаємодія суб'єктів первинного фінансового контролю з органами фінансової розвідки; спрощений порядок часткового розкриття банківської таємниці на вимогу правоохоронних органів в інтересах запобігання та протидії легалізації кримінальних доходів; суб'єкти фінансового моніторингу мають право самостійно проводити контрольні-розвідувальні операції [45].

Застосування банківською установою застережних заходів (містяться в Правилах здійснення фінансового моніторингу банку) може здійснюватися також і в інших випадках, ніж при наведених ознаках ризику.

Політика, процедури та процеси банку повинні визначати осіб, відповідальних за ідентифікацію, розслідування і повідомлення про підозрілі операції. Потрібно запровадити відповідні правила, процедури і процеси моніторингу й ідентифікації незвичайних операцій. Рівень моніторингу має визначатися оцінкою, якою банк кваліфікує власний ризик щодо участі в протиправній діяльності з легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Необхідно приділяти особливу увагу продуктам, послугам, клієнтам і регіонам, де ведеться діяльність банку, які виявилися джерелом підвищеного ризику. Як свідчить міжнародний досвід, усі системи моніторингу в банках, як правило, передбачають участь співробітників. Вони проводять ідентифікацію підозрілих операцій або передають підозрілі операції на розгляд до спеціального відділу підрозділу моніторингу операцій (моніторинг здійснюють вручну, автоматизованими системами або застосовують обидва способи). Банк повинен виділити відповідний персонал для виявлення підозрілих операцій, розслідування та повідомлення про них, враховуючи профіль загального ризику банку й обсяг виконуваних операцій.

Після ідентифікації незвичної операції, як правило, проводиться додаткове розслідування. Інформація, одержана в процесі обов'язкового вивчення клієнта, допомагає банкам з'ясувати, чи слід таку операцію вважати підозрілою. Після ретельного розслідування й аналізу необхідно документально оформити рішення про подання або неподання відповідної інформації. Аналіз і розуміння моніторингу підозрілих операцій у розрізі філій, напрямів бізнесу і типів ризику організації (наприклад, ризиків втрати репутації, ризику недотримання вимог регулятора або операційного ризику тощо) у разі здійснення такого моніторингу може підвищити спроможність організації виявляти підозрілі операції, а отже, зводити до мінімуму можливості заподіяння фінансових збитків, зростання витрат і ризику втрати репутації. Це прогнозовано сприятиме підвищенню ефективності функціонування системи економічної безпеки банківської установи.

Вітчизняними банками представлено наймасовіший прошарок суб'єктів первинного фінансового моніторингу. Від процесу моніторингу в банківській системі залежить стан та якість моніторингу в Україні в цілому. На нашу думку, для

нормалізації фінансового моніторингу доцільно було б найближчим часом реалізувати низку заходів, найважливішими з яких є такі:

1. Приведення статусу та обов'язків відповідальних працівників банків у відповідність до вимог базового закону і скасування нормативно закріпленої за ними функції безпосередньої особистої реалізації усього комплексу процедур з фінансового моніторингу.

2. Проведення чіткої межі між обсягом функцій і повноважень відповідального працівника банку і відповідального працівника філії банку з урахуванням об'єктивних можливостей, підпорядкованості і функцій філій.

3. Усунення суб'єктивізму банківського нагляду у питаннях фінансового моніторингу, зокрема, шляхом підготовки та опублікування програми співбесіди з кандидатами на посаду відповідального працівника.

4. Проведення ревізії нормативно-правових актів Національного банку з метою виявлення та усунення неузгодженості між ними у питаннях ідентифікації банками клієнтів.

5. Законодавче вирішення проблеми мультирегулятивності банків: банк – цілісна і неподільна організація і має керуватись в організації фінансового моніторингу одними вимогами.

6. Започаткування конструктивного діалогу між НБУ та Державним департаментом фінансового моніторингу щодо вирішення найістотніших проблем банків у частині інформаційного обміну з Уповноваженим органом [37].

Законодавство встановлює, що суб'єкти первинного фінансового моніторингу проводять його за правилами внутрішнього фінансового моніторингу та програмами здійснення. Отже, кожен банк на власний розсуд повинен встановити свої правила внутрішнього фінансового моніторингу та програми здійснення фінансового моніторингу, які розробляються відповідно до окремих напрямів його діяльності з обслуговування клієнтів та потребують оновлення заходів попередження на основі аналізу та наявної виробничої необхідності в ході проведення фінансового моніторингу.

Вважаємо, що таке оновлення має базуватися на постійному удосконаленні правил внутрішнього фінансового моніторингу і програм здійснення фінансового моніторингу банку. Такі правила та програми прийняті на локальному рівні банком традиційно застосовується для забезпечення участі працівників банку у виявленні фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом. Разом з тим такий механізм забезпечать дієву співпрацю та постійний інформаційний обмін між суб'єктами первинного та державного фінансового моніторингу, а також компетентними у цій сфері міжнародними організаціями [10].

Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що існування фінансового моніторингу як особливої форми фінансового контролю в умовах, що склалися, є об'єктивно необхідним. Правильна організація діяльності відповідних суб'єктів, спрямована на виявлення порушень чинного законодавства під час переміщення грошових фондів, надасть змогу розширити можливості національної економіки за рахунок капіталів, що залишаються на території країни, та податкових надходжень. Слід також зазначити, що врегулювання цих питань лежить на перехресті публічних та приватних інтересів, так як рівень життя суспільства залежить лише від рівня розвитку національної економіки, а контроль за рухом приватних фондів є не проявом тоталітарної влади, а формою управлінського процесу, що не суперечить принципам громадянського суспільства.

Проведеним дослідженням встановлено, що вагомою перевагою фінансового моніторингу в банківській сфері є змістовне та чітке визначення вимог до обліку та звітування про трансакції. Така конкретизація ґрунтується на тому, що обов'язкове звітування суб'єктів первинного фінансового моніторингу має місце лише щодо чітко визначених видів операцій. Крім того, у законодавчому акті чітко визначено критерії підозрілості трансакцій, а вимоги стосовно дослідження останніх полягають у взятті їх на внутрішній облік, що не призводить до надмірного розкриття інформації, яка може містити банківську або комерційну таємницю.

Водночас зазначена перевага, на нашу думку, є й істотним недоліком, оскільки через установлення такої змістовної чіткості виникає потенційна ймовірність

формування шляхів ухилення від процедури фінансового моніторингу зацікавленими особами. Це пояснюється тим, що обов'язковому звітуванню підлягають визначені види операцій, а це у свою чергу дає можливість виключати їх зі схем відмивання коштів, видозмінюючи або запроваджуючи інші. Наприклад, звітування про переказ коштів готівкою з їх подальшим переказом того самого або наступного операційного дня іншій особі можна уникнути шляхом більш тривалого періоду зберігання грошей на рахунку [37].

Наявні й проблеми щодо ефективності української системи фінансового моніторингу стосовно інформації, яка безпосередньо надходить до ДКФМУ. Постійної уваги потребує пошук можливості оброблення дедалі більшої кількості звітів про трансакції за умови визначеного та менш плинного кола аналітичного персоналу. Вирішення цього питання можливе через установлення такого механізму звітування, у процесі якого була би змога виокремлювати відомості, що з найбільшою ймовірністю свідчать про відмивання коштів.

В Україні також запроваджено систему відсіювання інформації, оскільки ДКФМУ надаються відомості не про всі підозрілі трансакції, а лише про ті з них, що відповідають формальним ознакам. Однак така система не забезпечує звітування про найбільш важливу та корисну інформацію, що є можливим за умови, коли суб'єкти первинного фінансового моніторингу звітують про трансакції не лише згідно з формальними умовами, а й звертаючи додаткову увагу на підозрілі трансакції. Загальною помилкою вбачається отримання інформації не про найбільш підозрілі трансакції, а лише про певні види операцій, на недоліки законодавчого визначення яких ми звертали увагу.

3.2. Напрями формування організаційно-правових засад фінансового моніторингу в контексті зміцнення економічної безпеки банківського сектору

Таким чином, логічно для вдосконалення українського законодавства у банківській сфері відмовитися від чіткого та вичерпного затвердження всіх ознак

підозрілості в межах базового закону. Потрібно ухвалити обов'язкову та безумовну для виконання норму щодо укладання Спеціально уповноваженим органом періодичного каталогу підозрілих операцій із запровадженням механізму надання оперативної інформації суб'єктам первинного моніторингу. Крім цього, необхідно замінити позитивний перелік формальних ознак негативним, тобто передбачити, що моніторингу підлягають усі операції, сума яких перевищує встановлену межу, за винятком тих, що не несуть або несуть незначний ризик їхнього використання з метою відмивання коштів.

Важливі елементи системи виявлення підозрілих трансакцій передбачено Директивою ради 91/308/ЄЕС: "...установи та особи, які підпадають під дію цієї Директиви, утримуються від здійснення трансакцій, щодо яких вони знають або мають підозри щодо відмивання коштів, до тих пір, поки вони не повідомлять органи влади... Ці органи влади можуть, за умов визначених їхнім національним законодавством, давати інструкції не здійснювати операцію. Коли така трансакція підозрюється у тому, що призводить до відмивання коштів, та коли утриматись від її здійснення у такий спосіб неможливо або це сприятиме зриву спроб переслідування бенефіціара трансакції, підозрюваної у відмиванні коштів, залучені установи та особи повинні негайно повідомити органи влади".

Таким чином з практичної точки зору суб'єкти первинного фінансового моніторингу самостійно обирають момент проведення перевірки про наявність ознак підозрілості у здійснюваних операціях (до або після трансакції) та те, що уповноважений орган не має повноважень вимагати від суб'єктів первинного моніторингу утримання від здійснення трансакції. А за такого механізму не забезпечується належним чином проведення попередньої оцінки наявності в трансакціях ознак, що можуть свідчити про відмивання коштів, а отже, не створюється первинного бар'єру для відмивання коштів.

На наш погляд, законодавець повинен введенням додаткових норм забезпечити належне виявлення відповідних ознак в операціях економічних агентів суб'єктів первинного фінансового моніторингу на рівні державних регуляторів і відпрацювати превентивні заходи своєчасного інформування ДКФМУ щодо

підозрілих трансакцій. Такий підхід забезпечить права користувачів фінансовими послугами, зробить прозорими регулятивні норми, а також збереже імідж і загальну довіру до фінансових установ.

Окреме і важливе місце в інституційній системі посідають органи, які здійснюють нагляд за суб'єктами первинного фінансового моніторингу. Відповідно до Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом” наглядовим органом, який також виконує функції суб'єкта державного фінансового моніторингу у банківській системі, є Національний банк України.

Цей орган державного управління здійснює регуляторну політику щодо окремої специфічної сфери фінансових відносин і відіграє особливу роль в інституційному забезпеченні діяльності механізмів запобігання відмиванню коштів. Для забезпечення виконання наглядових функцій у загальній системі протидії відмиванню коштів базовий Закон покладає на Національний банк України ряд відповідних обов'язків, а саме: здійснювати нагляд у зазначеній сфері за діяльністю банківських установ, зокрема шляхом планових та позапланових перевірок, у тому числі виїзних; забезпечувати надання їм методологічної, методичної та іншої допомоги; здійснювати регулювання та нагляд з урахуванням політики, процедур та систем контролю, оцінки ризиків з метою визначення відповідності заходів, що здійснюються банківськими установами, та зменшення ризиків під час їх діяльності у цій сфері; вимагати від банків виконання вимог законодавства, що регулює відносини у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, а в разі виявлення порушень вимог законодавства вживати заходів, передбачених законом; проводити перевірку організації професійної підготовки працівників та керівників підрозділів, відповідальних за проведення фінансового моніторингу; інформувати Спеціально уповноважений орган, а також щорічно, але не пізніше січня наступного року, надавати йому узагальнену інформацію про виявлені порушення банками законодавства у цій сфері та заходи, вжиті для їх усунення, тощо.

Як ми бачимо, впровадження нової редакції базового Закону потребує відповідного корегування галузевих нормативно-правових актів з відповідною кореляцією з іншими законодавчими нормами для забезпечення комплексної взаємодії на всіх рівнях у цій сфері.

На наш погляд, одним із першочергових кроків щодо забезпечення ефективного функціонування фінансового моніторингу як на державному, так і на рівні окремого банку, є впровадження системи аналізу, оцінки та управління ризиком використання банківських послуг з метою легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і формування відповідної структури.

Останнім часом під впливом трансформації загальноприйнятих міжнародних стандартів банківської справи філософія НБУ щодо нагляду за всіма установами все більше фокусується на ризикові. Установи з підвищеним ризиком або сфери діяльності із підвищеними параметрами ризику потребують більшої уваги нагляду. Застосовуючи цю загальну філософію до всіх установ, НБУ визнає різні складності ризику, на який наражаються банки, і прагне здійснювати якісний нагляд, спрямований на визначення суттєвих наявних проблем або таких, що виникають, як в окремих установах, так і в усій банківській системі, забезпечуючи належне їх усунення.

Підхід на основі оцінки ризиків покладає відповідальність за контроль ризиків на керівництво банку, спостережну раду і надає можливості НБУ оцінювати, наскільки добре банк управляє цими ризиками протягом певного періоду, а не просто отримувати оцінку стану на певний момент часу. Крім того, нагляд на основі оцінки ризиків дозволяє НБУ здійснювати превентивний нагляд завдяки зосередженню на системних ризиках і установах або сферах діяльності, які становлять найбільший ризик для системи.

Деякі ризики є невід'ємною частиною банківської діяльності. У банківському секторі накопичено величезний досвід щодо ідентифікації, оцінки притаманних ризиків й управління ними. Нагляд на основі оцінки ризиків визнає такі ризики і намагається спрямовувати наглядові ресурси найбільш ефективно. Наприклад, параметри ризиків обґрунтовуються за результатами проведення обмеженого за

обсягом тестування під час інспектувань, спрямованого на підтвердження того, чи впроваджено відповідні засоби контролю. Цим підсилюються початкові результати визначення параметрів ризиків і надається допомога в розробці програм нагляду на підставі параметрів ризиків окремих установ. Такий процес визначення параметрів ризиків є суттєвим для розробки циклів нагляду й вибору інструментів нагляду.

Наше дослідження підтвердило, що ризики, на які наражається банківський сектор, є різноманітними та складними. Більш значимі і складні ризики вимагають посиленних засобів контролю та спостереження як з боку окремого банку, так і державного регулятора в цій сфері. З огляду на потенційні негативні прояви ризику використання банківської системи України для легалізації кримінальних доходів, ураховуючи вимоги міжнародних стандартів щодо його оцінки, пропонуємо на рівні НБУ ввести відповідну функцію із нормативно-правовим, кадровим, організаційним та методичним забезпеченням до структури банківського нагляду (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Нагляд за здійсненням фінансового моніторингу в банках [40]

Таким чином, у НБУ виникне можливість адекватно розподіляти ресурси у сфері потенційних проблем, які утворюються внаслідок використання банківських установ для відмивання брудних коштів. Алгоритм реалізації такої можливості

пропонується стандартний: Етап 1. Виявлення ризиків (які корелюються із зазначеними проблемами) з використанням уніфікованих дефініцій (визначень). Ця сукупність ризиків формує основу для оцінок і дій наглядю. Етап 2. Вимірювання ризику на основі уніфікованих оціночних факторів. Кількість ризику не завжди вимірюється у грошовому еквіваленті, інколи – це відносна оцінка суми можливих втрат. Наприклад, численні недоліки внутрішнього контролю можуть свідчити про те, що банк має надмірний рівень операційного ризику. Етап 3. Оцінка управління відповідними ризиками для з'ясування того, чи системи банку адекватно управляють і контролюють визначені рівні ризику. Етап 4. Спрямування більших ресурсів у сфері підвищеного або зростаючого ризику як у межах однієї установи, так і декількох установ. Це робиться за допомогою стратегії наглядю. Етап 5. Використання відповідних інструментів наглядю на основі ризиків, складання висновків щодо параметрів ризиків і фінансового стану та наступного контролю проблемних сфер діяльності банківських установ.

Для досягнення необхідного ефекту представники НБУ мають обговорювати попередні висновки щодо стратегії наглядю на основі ризиків із керівництвом банку і в разі потреби коригувати їх. Завдяки цьому НБУ зможе зосереджувати зусилля наглядю на сферах найвищого ризику в межах банку та банківської системи.

Ми вважаємо, що ця пропозиція надасть додаткові превентивні можливості щодо запобігання проявам організованої злочинності як в економічній сфері держави, так і на рівні окремих її складових (зокрема, банківської системі України), що, безумовно, сприятиме стабільності розвитку легального сектору економіки та реалізації національних інтересів.

Відповідно, постає питання стосовно вдосконалення існуючої моделі фінансового моніторингу банківської установи, що, безпосередньо, корелюється із завданнями нашого дослідження. Як ми визначили, фінансовий моніторинг банку є важливою складовою системи забезпечення його економічної безпеки, яка представляє собою сукупність економіко-правових і організаційних заходів зовнішніх (ДКФМУ, НБУ, правоохоронні органи) та внутрішніх суб'єктів забезпечення безпеки банківської діяльності, спрямованих на запобігання

матеріальним (фінансовим) та репутаційним втратам як окремої установи, так і банківського сектору взагалі, насамперед внаслідок негативного прояву ризику використання банківських ресурсів з метою легалізації кримінальних доходів.

Аналіз вимог чинного законодавства у сфері протидії відмиванню коштів дозволяє запропонувати ефективну організаційну структуру фінансового моніторингу для банківської установи. В її основу покладено необхідність створення підрозділу фінансового моніторингу, який би містив функціональні відділи. Спираючись на загальноприйнятую організаційну побудову банківських установ, а саме сектор → відділ → управління → департамент, рекомендуємо визначити організаційний рівень підрозділу фінансового моніторингу головного офісу на рівні управління. Отже, до складу управління фінансового моніторингу необхідно включити два відділи: відділ методології та контролю за дотриманням регулятивних вимог фінансового моніторингу і відділ інформаційно-аналітичного забезпечення фінансового моніторингу.

Вивчення організаційної структури підрозділу фінансового моніторингу в українських та іноземних фінансових установах показує, що управління з питань здійснення фінансового моніторингу зазвичай очолює відповідальна особа, яку призначає керівник фінансової установи за погодженням з органом фінансової розвідки країни. Відповідно до нової редакції базового Закону, призначення та звільнення відповідального працівника банку (філії іноземного банку) здійснюються за погодженням з Національним банком України. Але існують випадки, коли управління очолює співробітник, а функції відповідальної особи виконує один із членів правління. На нашу думку, така організація фінансового моніторингу не ефективна, оскільки, як правило, таким чином керівництво організації уникає введення до складу правління керівника підрозділу фінансового моніторингу – професіонала, призначаючи відповідальною особою члена правління, який не володіє повною мірою питаннями здійснення фінансового моніторингу [57].

З урахуванням викладеного запропонована нами організаційна структура моніторингу банківської установи має такий вигляд (рис. 3.2):

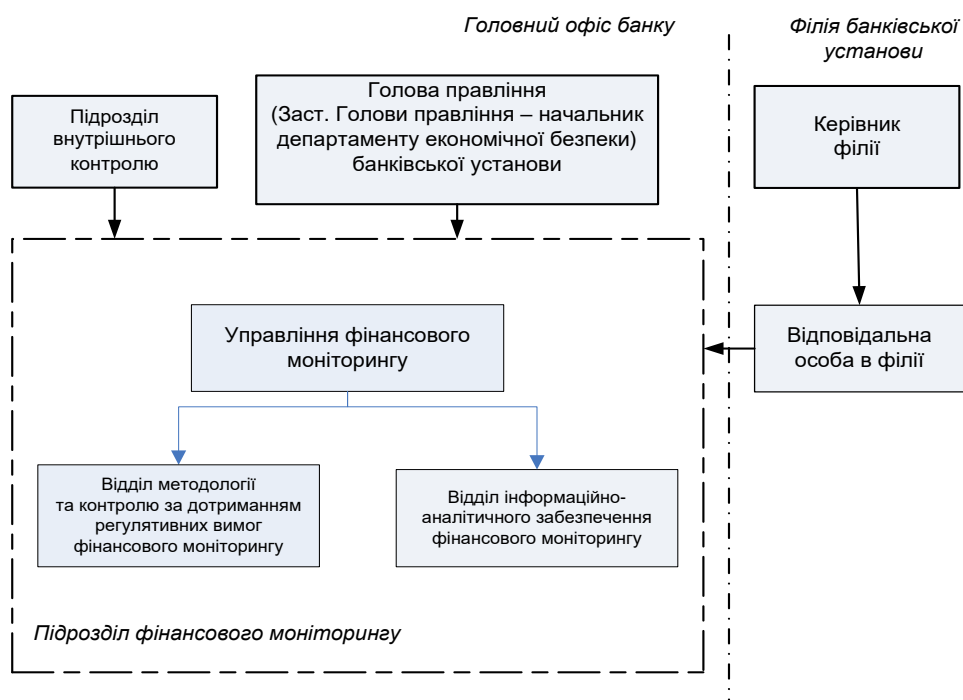

Рис. 3.2. Організаційна структура фінансового моніторингу банківської установи [55]

Відділ методології та контролю за дотриманням регулятивних вимог фінансового моніторингу в складі управління забезпечує розробку й постійне поновлення правил фінансового моніторингу та програм його здійснення. Він надає консультації працівникам структурних підрозділів, забезпечує підготовку та навчання персоналу щодо фінансового моніторингу операцій клієнтів; проводить перевірки структурних підрозділів банку та його відокремлених установ на предмет виконання ними регулятивних вимог фінансового моніторингу й дотримання законодавства у сфері протидії відмиванню злочинних доходів.

Відділ інформаційно-аналітичного забезпечення фінансового моніторингу збирає інформацію про виявлені працівниками структурних підрозділів фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, аналізує та доповнює отриману інформацію й забезпечує її передачу до Спеціально уповноваженого органу за наявності рішення відповідних осіб – начальника управління та голови правління. Також відділ надає технічну та іншу допомогу відповідальним особам відокремлених підрозділів підприємства, веде реєстри виявлених фінансових операцій та інші необхідні бази даних.

3.3. Рекомендаційні аспекти щодо удосконалення програм фінансового моніторингу вітчизняної банківської сфери

У цьому підрозділі наукового дослідження вирішується задача формування та узагальнення основних засад розробки правил та програм здійснення фінансового моніторингу банківських установ з метою організаційного забезпечення протидії їх використанню для відмивання брудних коштів.

Слід підкреслити: удосконалення цього напрямку роботи детермінується не тільки рівнем функціонування фінансового моніторингу банку, а й активною діяльністю, пов'язаною з правовими, організаційними чинниками забезпечення економічної безпеки інших структурних підрозділів, до яких належать підрозділи з обслуговування клієнтів – юридичних і фізичних осіб, підрозділи касових операцій, управління казначейства, автоматизації і платіжних систем, аналізу й оцінки ризиків, внутрішнього контролю, регіональні філії та відділення тощо.

Дослідження підтвердило, що з метою практичного правового забезпечення економічної безпеки фінансово-кредитної установи важливим кроком є розробка правил і програм здійснення фінансового моніторингу її співробітниками.

Правила фінансового моніторингу розробляються банками з урахуванням вимог законів України, що регулюють питання запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, нормативно-правових актів Національного банку України, актів Уповноваженого органу, прийнятих на виконання та відповідно до цих законів, рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей, Базельського комітету банківського нагляду.

У процесі розробки правил та програм здійснення фінансового моніторингу необхідно забезпечити: а) конфіденційність інформації щодо факту передавання відомостей про фінансову операцію клієнта ДКФМУ; б) конфіденційність відомостей про внутрішні документи банку з питань здійснення фінансового моніторингу; в) конфіденційність інформації про рахунки та внески клієнтів установи, про клієнтів і їх операції, а також інших відомостей, що становлять

банківську таємницю; г) запобігання залученню працівників банку до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Аналіз нормативних джерел надав можливість визначити змістовні складові типових правил здійснення фінансового моніторингу банку, зокрема: а) опис організаційної структури внутрішньої системи запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом; б) вимоги до її кадрового забезпечення, права та обов'язки відповідальних працівників банківської установи та філії, а також інших працівників банку, відповідальних за виконання програм здійснення фінансового моніторингу; в) основні засади діяльності окремого структурного підрозділу банку із запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом (у разі його створення); г) порядок обігу та забезпечення конфіденційності інформації щодо фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу; г) порядок прийняття рішення щодо надання інформації про фінансову операцію, яка підлягає фінансовому моніторингу до Спеціально уповноваженого органу; д) порядок зберігання інформації з питань фінансового моніторингу.

У свою чергу програми здійснення фінансового моніторингу розробляються та реалізуються банком для забезпечення функціонування внутрішньої системи запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Вони відповідають напрямам його діяльності з обслуговування клієнтів і потребують постійного оновлення в процесі проведення фінансового моніторингу.

Відповідно до вимог регулятивних норм програма здійснення фінансового моніторингу за певними напрямками діяльності банку (кредитні, валютні операції, операції з готівкою, цінними паперами тощо) має містити: а) ознаки операцій за певним напрямом діяльності, які підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу; б) ознаки операцій за певним напрямом діяльності, які підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу; в) порядок виявлення фінансових операцій, які: підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу; підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу; можуть бути пов'язані, стосуватися або призначатися для фінансування тероризму; г) порядок проведення заходів щодо

з'ясування суті та мети операції клієнта, що підлягає фінансовому моніторингу; д) порядок підготовки та надання відповідальному працівнику банку (філії) інформації, необхідної для прийняття рішення про інформування Уповноваженого органу [54].

Крім того, програмами встановлюються загальні вимоги щодо виявлення та реєстрації банківськими установами фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу й розкриття ДКФМУ інформації відповідно до вимог чинного законодавства України з питань запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

У процесі підготовки цього підрозділу нами було проаналізовано відповідні програми здійснення фінансового моніторингу декількох зарубіжних (“OTR Bank”, “Raiffeisen Bank”) і вітчизняних (“Ощадбанк”, “Приватбанк”) банків. Проведене дослідження дозволяє визначити характерні недоліки всіх вивчених програм: а) недостатньо чітко сформульовано мету та завдання програм; б) невірно визначено структуру видів діяльності установи для цілей розробки програм; в) допущено помилки у зіставленні критеріїв сумнівності фінансових операцій з видами діяльності банку.

Отже, зважаючи на викладені недоліки, для розв'язання визначеного в цьому розділі завдання дослідження з удосконалення програм здійснення фінансового моніторингу банківської установи, на нашу думку, пропонується розробити:

1. Типову структуру Програми фінансового моніторингу.
2. Класифікацію видів діяльності банківської установи.
3. Відповідність критеріїв сумнівності фінансових операцій видам діяльності банківської установи.

1. Структура та зміст Програми здійснення фінансового моніторингу. На підставі аналізу й узагальнення досвіду автором пропонується така структура Програми здійснення фінансового моніторингу в банківській установі:

Розділ 1. Загальні положення. Розділ 2. Ознаки фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу за критеріями сумнівності. Розділ 3. Порядок виявлення операцій, які підлягають фінансовому моніторингу. Розділ 4. Порядок з'ясування суті та мети здійснення операції, що підлягає внутрішньому фінансовому

моніторингу. Розділ 5. Порядок інформування відповідальної особи про виявлені операції, які підлягають фінансовому моніторингу. Розділ 6. Порядок забезпечення конфіденційності та зберігання документів за фінансовими операціями. Розділ 7. Контроль за виконанням Програми.

Розглянемо змістовно-типологічну структуру більш детально.

Отже, у розділі 1 зазначається, що: програмою встановлюються загальні вимоги стосовно виявлення та реєстрації банками фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу, і надання ДКФМУ інформації відповідно до вимог чинного законодавства України з питань запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом; терміни та поняття, які вживаються у Програмі, застосовуються в значеннях, визначених законами України й іншими нормативно-правовими актами, що регулюють діяльність банківських установ у цій сфері; основним принципом реалізації Програми є забезпечення участі всіх працівників банку (у межах їх компетенції) у виявленні фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом; програма реалізується для забезпечення функціонування внутрішньої системи запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом; ідентифікація клієнтів, яка необхідна для реалізації цієї програми, проводиться відповідно до Програми ідентифікації і вивчення клієнтів банку, затвердженої в установленому порядку; навчання і підвищення кваліфікації працівників, які залучаються до реалізації заходів протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, здійснюється відповідно до Програми навчання і підвищення кваліфікації працівників банку, затвердженої в установленому порядку; працівники підприємства зобов'язані сприяти відповідальному працівнику та іншим працівникам банку, на яких покладено обов'язки з організації фінансового моніторингу, у виконанні ними своїх функцій; працівникам банку, які залучаються до проведення операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, забороняється: вступати у будь-які контакти з клієнтами установи, діяльність яких підлягає фінансовому моніторингу, крім спілкування в межах, необхідних для виконання покладених на працівника банку функціональних обов'язків; повідомляти будь-

кому, крім відповідального працівника та голови правління (за винятком інших осіб, прямо визначених ними), відомості про клієнтів та операції, які піддавалися фінансовому моніторингу; повідомляти будь-кого про внутрішні документи банку, які регламентують вжиття заходів протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом; повідомляти осіб, які здійснили операцію, що підлягає фінансовому моніторингу, та будь-яких інших осіб про надіслання відповідальному працівнику повідомлення про виявлення операції та надіслання уповноваженому органу повідомлення про таку операцію і про осіб, які її здійснили; надавати консультації чи іншу допомогу фізичним та юридичним особам щодо шляхів порушення або обходу законодавства про боротьбу з відмиванням грошей; вступати в договірні відносини з клієнтами – юридичними чи фізичними особами у разі, якщо виникає сумнів стосовно того, що особа виступає не від власного імені.

У розділі 2 “Ознаки фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу за критеріями сумнівності” пропонується навести критерії сумнівності фінансових операцій, які підлягають як обов’язковому, так і внутрішньому фінансовому моніторингу відповідно до конкретно визначеного виду діяльності банку.

У розділі 3 “Порядок виявлення операцій, що підлягають фінансовому моніторингу” пропонується вказати, що: виявлення фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу, відбувається шляхом аналізу наданих документів щодо ініційованої операції, чи відповідає вона ознакам програми. При потребі аналізуються інші операції такої особи на наявність у них відповідних ознак.

Програми виявлення фінансових операцій, що підпадають під критерії сумнівності, є важливим інструментом у проведенні банківськими установами заходів з виявлення сумнівних фінансових операцій. Якісно розроблена програма має наповнення, схоже з технологічною картою певного процесу, і дозволяє працівникові банку, здійснивши ряд вказаних дій, визначити, чи підлягає операція фінансовому моніторингу, та вжити заходів щодо повідомлення про неї в ДКФМУ. Хоча нормативними документами України визначаються певні вимоги до розробки програм протидії, але, на жаль, їх практичне впровадження стримується

диверсифікованістю операцій, які підпадають під моніторинг, а також відсутністю закріплених у нормативних документах рекомендованих критеріїв сумнівності фінансових операцій залежно від виду діяльності установи.

У розділі 4 “Порядок з’ясування суті та мети здійснення операції, яка підлягає внутрішньому фінансовому моніторингу” пропонується зазначати, що при цьому забезпечується: а) реєстрація операції відповідальним працівником відповідно до інформації, наданої співробітником підрозділу, який повинен проводити таку операцію; б) вжиття достатніх заходів, спрямованих на з’ясування суті та мети операції клієнта, у тому числі шляхом вимоги додаткових документів і відомостей стосовно цієї операції; в) ужиття в межах чинного законодавства інших заходів, які вважаються доцільними, для належного виконання вимог законів України з питань запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом; г) наявності підстав надання Спеціально уповноваженому органу інформації про цю фінансову операцію та про осіб, які брали (беруть) участь у її проведенні.

Співробітники, які залучені до виконання фінансових операцій, виконують такі дії: вживають заходів з ідентифікації клієнта відповідно до програми ідентифікації і вивчення клієнтів підприємства; зіставляють здійснювані клієнтами операції з ознаками, наведеними в розділі 2 Програми; у випадку прийняття рішення про наявність в операції клієнта ознак такої, що підлягає фінансовому моніторингу, складають в електронному вигляді повідомлення про виявлення операції в день її проведення і передають його відповідальному працівникові для вжиття останнім відповідних заходів; у разі встановлення факту, що від імені клієнта діє його представник, перевіряють повноваження останнього й наявність відомостей про нього в анкеті клієнта в електронній базі; за відсутності згаданих відомостей самостійно опитують представника клієнта, вносячи відповідні відомості в анкету; за необхідності вживають заходів для з’ясування суті та мети операції, що підлягає фінансовому моніторингу (зокрема, можливе звернення до клієнта з проханням надати потрібні пояснення, у тому числі додаткові відомості, які роз’яснюють економічне значення сумнівної операції).

З метою з'ясування суті та мети операції проводиться: а) запит додаткових документів і відомостей, що стосуються цієї операції; б) аналіз таких же операцій цього клієнта за останній рік; в) аналіз аналогічних за своєю економічною природою банківських операцій, які здійснені клієнтом протягом останнього року.

Якщо з отриманих від клієнта документів та внаслідок проведеного аналізу не можна остаточно визначитися з тим, чи операція підлягає або ні фінансовому моніторингу, співробітник підрозділу, в якому повинно бути виконано операцію, самостійно або через відповідального працівника вживає заходів для додаткової перевірки клієнта у порядку, встановленому програмою ідентифікації і вивчення клієнтів банку та технологічною картою на проведення відповідної операції.

У випадку з'ясування, що операція підлягає фінансовому моніторингу, інформація про неї, як зазначалося, надається відповідальному працівнику. Якщо співробітник сумнівається щодо віднесення операції клієнта до таких, які підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, внутрішньому фінансовому моніторингу, він невідкладно інформує про це відповідального працівника у порядку, встановленому у відповідній технологічній карті.

У разі виявлення, що фінансова операція містить ознаки такої, що підлягає фінансовому моніторингу, співробітник після оперативного погодження з відповідальним працівником має право відмовитися від її виконання. У цьому випадку вони того ж дня складають повідомлення про відмову в забезпеченні здійснення операції за визначеною формою і передають його відповідальному працівнику для реєстрації цієї операції й інформування уповноваженого органу про особу, що мала намір провести зазначену фінансову операцію, та характер останньої.

У розділі 5 “Порядку інформування відповідальної особи про виявлені операції, що підлягають фінансовому моніторингу” необхідно зазначити, що: 1. У випадку з'ясування працівником банку перед або після здійснення фінансової операції, що вона підлягає фінансовому моніторингу, то він не пізніше закінчення робочого дня відповідно до внутрішніх процедур установи повідомляє про це відповідальному працівникові (особі, яка виконує його функції), який приймає

рішення про необхідність реєстрації такої операції. 2. Відповідальний працівник приймає остаточне рішення щодо наявності в такій операції зазначених ознак, а також стосовно її реєстрації та інформування Спеціально уповноваженого органу. Якщо відповідальний працівник запитує додаткову інформацію стосовно особливостей будь-якої операції, то співробітник підрозділу, який відповідає за її проведення, повинен надати додаткові відомості в найкоротший термін.

У розділі 6 “Порядок забезпечення конфіденційності та зберігання документів за фінансовими операціями” необхідно вказувати, що: 1. Особи, які залучаються до здійснення заходів протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, повинні забезпечувати нерозголошення інформації про: а) факт передавання відомостей щодо фінансової операції клієнта ДКФМУ; б) внутрішні документи банківської установи з питань здійснення фінансового моніторингу; в) рахунки і внески клієнтів банку, клієнтів і їх операції, а також інші відомості, що становлять банківську таємницю. 2. Кожного працівника, який залучається до вжиття заходів протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, керівник його підрозділу або відповідальний працівник повідомляє про відповідальність за розголошення даних (програма є конфіденційним документом і може вивчатися працівниками банку лише у межах їх службових обов’язків. Її копіювання будь-яким чином не допускається. Розголошувати дані щодо цієї програми (у тому числі іншим працівникам) забороняється). 3. Після ознайомлення з даною Програмою її примірник повинен бути повернутий відповідальному працівникові. 4. Документи, які стосуються фінансової операції, що підлягає фінансовому моніторингу, та ідентифікації осіб, які брали участь у її здійсненні, зберігаються протягом строку, встановленого законодавством, але не менше п’яти років після проведення такої операції. Дані про фінансову операцію зберігаються в електронних архівах протягом терміну, який повинен бути не менший, ніж термін зберігання фінансових документів такого типу на паперових носіях і, у будь-якому випадку, не менше як п’ять років.

Виходячи з аналізу міжнародної практики, розділ 7 “Контроль над виконанням програми” повинен містити такі положення: 1. Контроль за

дотриманням цієї Програми здійснюється: а) відповідальним працівником – у строки та у випадках, встановлених законодавством і нормативно-правовими актами, а також у будь-якому випадку, коли він прийме таке рішення; б) службою внутрішнього контролю – не рідше разу на рік; в) спеціально уповноваженими на перевірку посадовими (чи службовими) особами національного регулятора – не рідше разу на рік; 2. Керівники підрозділів, в яких можуть проводитися операції, що підлягають моніторингу, надають своїм підлеглим методичну допомогу в організації заходів протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та контролюють знання законів і нормативно-правових актів з цього питання, засвоєння підлеглими відповідних методів та навичок; 3. При здійсненні контролю відповідальний працівник та працівники служби внутрішнього аудиту мають право: а) доступу до всіх приміщень, документів, засобів телекомунікації; б) залучення будь-яких працівників банку (філії) до проведення перевірок з питань запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом; в) одержання пояснень з питань здійснення фінансового моніторингу від працівників банку (філії) незалежно від обійманих ними посад [67].

Таким чином, пропозиції з удосконалення програм фінансового моніторингу стали продовженням вирішення завдань дослідження, і дадуть змогу забезпечити ефективне функціонування системи економічної безпеки у вітчизняних банківських установах.

Висновки до розділу 3

На основі проведених досліджень встановлено, що фінансовий моніторинг в контексті зміцнення економічної безпеки банківського сектору України полягає у наступних напрямках на національному рівні: відмова від чіткого й вичерпного затвердження всіх ознак підозрілості в межах базового закону, запровадження обов'язкової та безумовної для виконання норми щодо укладання Спеціально уповноваженим органом періодичного каталогу підозрілих операцій та ознак підозрілості із запровадженням механізму надання оперативної інформації суб'єктам первинного моніторингу. Необхідно замінити позитивний перелік

формальних ознак негативним, тобто передбачити, що моніторингові підлягають усі операції, сума яких перевищує встановлену межу, за винятком тих, що не несуть або несуть незначний ризик їхнього використання з метою відмивання коштів; удосконалення системи заздалегідного попередження сумнівних фінансових операцій з метою уникнення завершення процесу відмивання коштів. У цьому контексті запропоновано комплексний підхід до впровадження системи оцінки та управління ризиками, які пов'язані з легалізацією доходів протиправного походження, для всіх суб'єктів первинного фінансового моніторингу, оскільки нова редакція базового закону передбачає надання ДКФМУ повноважень втручатися у проведення сумнівних фінансових операцій шляхом їхнього призупинення;

Проведений аналіз внутрішньої нормативної документації, яка повинна забезпечувати запобігання вразливості банківських установ для відмивання брудних коштів, зокрема програм здійснення фінансового моніторингу, дав змогу визначити такі характерні недоліки: недостатньо чітко сформульовано мету та завдання програм; невірно визначено структуру видів діяльності установи для цілей розробки програм; допущено помилки у зіставленні критеріїв сумнівності фінансових операцій з видами діяльності банку.

Оскільки вдосконалення програм здійснення фінансового моніторингу детермінується не тільки рівнем функціонування фінансового моніторингу банку, а й активною діяльністю, пов'язаною з правовими, організаційними чинниками забезпечення економічної безпеки інших структурних підрозділів, до яких відносяться підрозділи з обслуговування клієнтів – юридичних і фізичних осіб, підрозділи касових операцій, управління казначейства, автоматизації і платіжних систем, аналізу й оцінки ризиків, внутрішнього контролю, регіональні філії та відділення тощо.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі всебічно досліджено теоретичні та практичні аспекти фінансового моніторингу як сучасної форми забезпечення економічної безпеки банківських установ. Проведене дослідження дозволило зробити ряд наступних висновків, у тому числі підтвердити деякі існуючі положення та розробити напрями формування організаційно-правових засад забезпечення фінансового моніторингу банківських установ.

За результатами дослідження автор зробив такі висновки:

Слід зазначити, що банківський сектор є специфічною складовою економіки України, а ефективність системи економічної безпеки фінансово-кредитних установ позначається на функціонуванні інших галузей народного господарства і на економічній безпеці держави в цілому.

Дослідження різних підходів до розуміння понятійно-категоріального апарату, який використовується у сфері економічної безпеки суб'єктів господарювання, урахувавши сутність банківської діяльності, дозволило стверджувати, що економічна безпека банку представляє собою стан захищеності його життєво важливих інтересів від несумлінної конкуренції, протиправної діяльності кримінальних формувань і окремих осіб, здатність протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам, зберігати стабільність функціонування і розвитку відповідно до статутних цілей.

Проведений аналіз дав змогу зробити висновок про те, що структурно система забезпечення економічної безпеки банківських установ повинна передбачати функціональні складові двох рівнів: на загальнонаціональному, залучаючи державну й недержавну підсистеми; та на рівні окремого банку, який на умовах договору може залучати інших суб'єктів господарювання, котрі надають платні послуги з безпеки. Це пояснюється тим, що можливості суб'єктів забезпечення економічної безпеки є різними.

Зважаючи на проведені дослідження основних концептуальних положень до забезпечення безпеки банківських установ, відзначимо, що до комплексної системи

забезпечення економічної безпеки банківської установи як сукупності взаємозалежних заходів правового, економічного, організаційного характеру, здійснюваних із залученням наявних сил та засобів з метою захисту установи від реальних або потенційних загроз та ризиків, які можуть призвести до істотних економічних втрат, забезпечення стабільного економічного стану банківської установи в поточному й перспективному періоді.

Досліджуючи теоретичне підґрунтя забезпечення економічної безпеки банків, автором було з'ясовано історію походження й загальні наукові підходи до визначення поняття “фінансовий моніторинг”, визначено структуру та функції суб'єктів державної системи протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом (або системи фінансового моніторингу України), роль і місце банків у цій системі як суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

З метою з'ясування економічної сутності фінансового моніторингу в системі економічної безпеки вітчизняних банківських установ нами проведено порівняльний аналіз систем внутрішнього контролю та фінансового моніторингу банківської установи. У результаті визначено, що: фінансовий моніторинг банківської установи – особлива форма внутрішнього банківського контролю; фінансовий моніторинг банку є структурним елементом системи економічної безпеки банківської установи, який забезпечує захист її ресурсів шляхом запобігання використанню банківської установи для легалізації кримінальних доходів, сприяє досягненню встановлених нею (установою) орієнтирів і цілей розвитку при дотриманні вимог законодавства.

Крім того, проведене дослідження дозволяє нам стверджувати, що: фінансовий моніторинг банку – важлива складова системи забезпечення його економічної безпеки, яка представляє собою сукупність економіко-правових і організаційних заходів зовнішніх (ДКФМУ, НБУ, правоохоронні органи) та внутрішніх суб'єктів забезпечення безпеки банківської діяльності для запобігання матеріальним (фінансовим) та репутаційним втратам як окремої установи, так і банківського сектору загалом, насамперед унаслідок негативного прояву ризику використання банківських ресурсів з метою легалізації кримінальних доходів.

Проведений аналіз дозволяє нам стверджувати, що банківський сектор – специфічна складова економіки й ефективність системи економічної безпеки фінансово-кредитних установ позначається на функціонуванні інших галузей народного господарства, а також економічній безпеці держави загалом. Однією з загрозливіших є тенденція зростання кількості випадків використання банківського сектору економіки для “відмивання” доходів від незаконної діяльності. Про високий ступінь ризику свідчать і численні повідомлення Державному комітетові фінансового моніторингу України від кожного банку як суб’єкта первинного фінансового моніторингу щодо можливих фактів відмивання кримінальних коштів.

Неможливо залишити поза увагою те, що розв’язання проблеми слід розглядати крізь призму вдосконалення організаційно-економічного та правового забезпечення системи економічної безпеки банківської діяльності: по-перше, шляхом формування її ефективної складової – фінансового моніторингу в банківській установі на засадах реалізації превентивних заходів, методів і процедур, адекватних розвиткові злочинних схем легалізації коштів; по-друге, вирішенням питань ідентифікації, оцінки й управління ризиком “відмивання” коштів на всіх фазах цього процесу.

Слід відзначити, що основними джерелами одержання необхідної інформації для проведення фінансового моніторингу за міжнародними стандартами, можуть бути: 1) попередній досвід перевірок фінансової установи; 2) опитування працівників та керівництва фінансової установи; 3) публікації та інформаційні матеріали; 4) документи фінансової установи. Таким чином, здійснений аналіз основних напрямків організації фінансового моніторингу в банківських установах довів, що він є необхідним структурним елементом забезпечення системи економічної безпеки банку, який виконує превентивну функцію з недопущення матеріальної (фінансових втрат) та моральної (втрата репутації) шкоди внаслідок ризику залучення ресурсів кредитної установи до протиправної діяльності з легалізації кримінальних фондів та порушення вимог чинного законодавства в цій сфері.

Проведений аналіз внутрішньої нормативної документації, яка повинна забезпечувати запобігання вразливості банківських установ для відмивання брудних

коштів, зокрема програм здійснення фінансового моніторингу, дав змогу визначити такі характерні недоліки: недостатньо чітко сформульовано мету та завдання програм; невірно визначено структуру видів діяльності установи для цілей розробки програм; допущено помилки у зіставленні критеріїв сумнівності фінансових операцій з видами діяльності банку.

Оскільки вдосконалення програм здійснення фінансового моніторингу детермінується не тільки рівнем функціонування фінансового моніторингу банку, а й активною діяльністю, пов'язаною з правовими, організаційними чинниками забезпечення економічної безпеки інших структурних підрозділів, до яких відносяться підрозділи з обслуговування клієнтів – юридичних і фізичних осіб, підрозділи касових операцій, управління казначейства, автоматизації і платіжних систем, аналізу й оцінки ризиків, внутрішнього контролю, регіональні філії та відділення тощо, автором запропоновано типову структуру Програми здійснення фінансового моніторингу банківської установи та розроблено класифікацію видів її діяльності, а також матрицю відповідності критеріїв сумнівності фінансових операцій видам діяльності банківської установи.

Типова структура Програми здійснення фінансового моніторингу банківської установи складається з семи розділів: загальні положення; ознаки фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу за критеріями сумнівності; порядок виявлення операцій, котрі підлягають фінансовому моніторингу; порядок з'ясування суті та мети здійснення операцій, що підлягають фінансовому моніторингу; порядок інформування відповідальної особи про виявлені операції, які підлягають фінансовому моніторингу; порядок забезпечення конфіденційності та зберігання документів за фінансовими операціями; контроль над виконанням Програми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Войнаренко А. Б. Безпека підприємств в інформаційній економіці. Безпекотворення: питання теорії і практики та правові аспекти. К.: Вид-во Європейського університету, 2013. Ч. 1.
2. Ніжник Н. Р., Ситнік Г. П., Білоус В. Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): навч. посіб. Українська Академія держ. управління при Президентові України; Академія держ. податкової служби України. К.: Преса України, 2010. 304 с.
3. Дзьобань О. П. Національна безпека України: концептуальні засади та світоглядний сенс. Х.: Майдан, 2007. 284 с.
4. Інформаційні матеріали Вісника Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua/Publication/visnuk.htm>.
5. Зубок М. І. Безпека банків. К., 2012. 306 с.
6. Вівчар О. І. Стратегія забезпечення банківської безпеки: проблеми та перспективи. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. Випуск II (50). Чернівці, 2013. С. 44-47
7. Вівчар О. І. Застосування логістичного підходу до управління матеріальними потоками. Матеріали XII наукової конференції ТДТУ ім. І. Пулюя. Тернопіль: ТДТУ, 2008. С. 253.
8. Вівчар О. І. Теоретичні аспекти безпекознавства в умовах підприємств (фундаментальні загрози в сучасному соціогуманітарному просторі). Соціально-економічні проблеми і держава. Тернопіль, 2017. Вип. (1) 16. С. 24-31. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2017/17voissp.pdf>
9. Краліч В. Р. Системний підхід до забезпечення економічної безпеки банківських установ в Україні в сучасних умовах. Вчені записки Університету «КРОК». Університет економіки та права «КРОК». 2017. № 20. Т. 1. С. 107–111.
10. Клименко А. О. Організаційні та правові засади діяльності банків щодо протидії легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом: монографія. К.: Ун-т «Україна», 2014. 168 с.

11. Бекряшев А. К., Белозеров И. П., Бекряшева Н. С., Леонов И. В. Теневая экономика и экономическая преступность. М.: Новая Стратегия, 2009. – 212 с.
12. Інформація офіційного сайту Міжнародного валютного фонду. URL: <http://www.imf.org/external/russian/index.htm>.
13. Бережний О. Ризики використання послуг банків для легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансування тероризму в системі банківських ризиків. Вісник Національного банку України. 2010. № 4. С. 3–7.
14. Фитуни Л. Л. Финансовый мониторинг: учебно-методич. пособ. Под ред. А. Т. Никитина, С. А. Степанова. М.: Изд-во МНЭПУ, 2012. 552 с.
15. Інформація офіційного сайту Державного комітету фінансового моніторингу України URL: <http://www.sdfm.gov.ua>.
16. Коваленко В. В., Дмитров С. О., Єжов А. В. Міжнародний досвід у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму: монографія. Суми : УАБС НБУ, 2017. 112 с.
17. Костюк А. Н. Корпоративне управління в банках: монографія. Суми: УАБС НБУ, 2012. 332 с.
18. Кротюк В., Куценко О. Базель II: нова концептуальна редакція Базельської угоди про капітал. Вісник Національного банку України. 2015. № 3. С. 2–6.
19. Стельмах В. С., Єпіфанов А. О., Сало І. В. та ін. Контроль: інспектування, аудит, банківський нагляд: монографія. Суми: ВДТ «Університетська книга», 2014. 432 с.
20. Хаб'юк О. Банківське регулювання та нагляд через призму рекомендацій Базельського комітету: монографія. Івано-Франківськ, 2017. 260 с.
21. Шевчук В. О. Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою (проблеми теорії, організації, методології): монографія. К.: КДТЕУ, 2015. 502 с.
22. Шульга Н. П. Банківський контролінг: теорія, методологія, практика. К.:

- Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 326 с.
23. Ярошенко С. П. та ін. Теоретичні і методологічні основи контролю: монографія. Суми: ВТД «Університетська книга», 2009. 251 с.
 24. Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України: постанова Правління Національного банку України від 20.03.2014 р. № 114 (із доповненнями від 03.12.2001 р.). URL: <http://www.ligazakon.ua>.
 25. Дмитров С. О., Коваленко В. В., Бережний О. М. Фінансовий моніторинг в банку: навч. посіб. Суми: ВТД «Університетська книга», 2015. 336 с.
 26. Інформація офіційного сайту Національного банку України. URL: www.bank.gov.ua.
 27. Положення про здійснення банками фінансового моніторингу: постанова Правління Національного банку України від 14 травня 2003 р. № 189. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
 28. Тэпман Л. Н. Риски в экономике: учеб. пособ. Под ред. проф. В. А. Швандара. М.: ЮНИТИ, 2014. 380 с.
 29. Гранатуров В. М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения : учеб. пособ. М.: Дело и Сервис, 2015. 254 с.
 30. Егорова Е. Е. Еще раз о сущности риска и системном подходе. Управление риском. 2012. № 2. С. 7.
 31. Материалы информационной сети. Словари. URL: www.dictionaries.rin.ru/cgi-bin/see%3Fsel
 32. Шурпаков В. А. Проблемы методологии анализа банковской безопасности. URL: www.fact.ru/www/shurpakov11.htm.
 33. Управление деятельностью коммерческого банка (банковский менеджмент). Под ред. О. И. Лаврушина. М.: Юристь, 2015. 687 с.
 34. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків»: постанова Правління Національного банку України від 15.03.2014 № 104. URL: [http://www.bank.gov.ua/Bank supervision/Risks/104.pdf](http://www.bank.gov.ua/Bank%20supervision/Risks/104.pdf).
 35. Дмитров С. О., Меренкова О. В., Левченко Л. Г. Моделювання оцінки ризиків використання послуг банків або їх структурних одиниць з метою

- легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму: монографія; під заг. редакцією О. М. Бережного. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012. 75 с.
36. Інформація офіційного сайту Державного казначейства США. URL: <http://www.ustreas.gov>.
37. Барановський О. І. Банківська безпека: проблема виміру. Економіка й прогнозування. 2014. № 1. С. 7–26.
38. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): монографія. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. 759 с.
39. Адаменко С. І. Характеристика та класифікація загроз у банківській системі України. Стратегічна панорама. 2012. № 4. С. 48–52.
40. Грищенко Р. А. Економічна безпека банківської системи України. Банківські технології. 2015. № 4. С. 10–14.
41. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: Національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення: навч. посіб. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. 307 с.
42. Інформація офіційного сайту Контролера Грошового Обігу США. URL: <http://www.occ.treas.gov>.
43. Інформація сайту компанії Alert Global Media, Inc., яка видає спеціалізований журнал з відмивання грошей. URL: <http://www.moneylaundering.com>.
44. Краліч В. Р. Протидія організованій злочинній діяльності в кредитно-банківській сфері: оперативно-розшуковий аспект. Державна безпека України. К.: СБ України, 2019. № 9. С. 157–162.
45. Краліч В. Р. Міжнародні чинники розвитку національної системи фінансового моніторингу. Зовнішня торгівля (міжнародний науково-економічний журнал). Університет економіки та права «КРОК». 2016. № 1–2. С. 152–157.
46. Краліч В. Р. Внутрішній фінансовий моніторинг у системі фінансової безпеки суб'єктів господарювання. Вчені записки Університету «КРОК». Університет

- економіки та права «КРОК». 2015. № 21. С. 65–72.
47. Краліч В. Р. Використання міжнародного досвіду протидії відмиванню «брудних» коштів у банківських установах України. Вчені записки Університету «КРОК». Університет економіки та права «КРОК». 2014. № 22. С. 44–51.
 48. Дмитров С., Медвідь Т. Новітня компонента в системі банківських ризиків. Вісник Національного банку України. 2016. № 4. С. 11–15.
 49. Про Національний банк України: Закон України станом на 9 липня 2007 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=679-14>.
 50. Про банки і банківську діяльність: Закон України станом на 16 травня 2008 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14>.
 51. Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: Закон України станом на 1 вересня 2010 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=249-15>.
 52. Вітлінський В. В., Великоіваненко Г. І. Ризикологія в економіці та підприємстві: монографія. К.: КНЕУ, 2014. 480 с.
 53. Івченко І. Ю. Економічні ризики: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2012. С. 60–61.
 54. Користін О. Є. Заходи попередження легалізації (відмивання) доходів, здобутих злочинним шляхом. Держава і право. 2015. № 27. С. 268–273.
 55. Предборський В. А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології : монографія. К. : Кондор, 2013. 614 с.
 56. Горінов О. С., Колдовський М. В. Роль ідентифікації клієнта банку у загальній системі запобігання відмивання грошей комерційного банку. Вісник Української академії банківської справи Національного банку України. 2009. № 2. 120 с.
 57. Кириченко О. А. Інвестиційні банки в Україні: проблеми та перспективи розвитку. Банківська справа. 2010. № 2. С. 47–58.
 58. Вітлінський В. В., Великоіваненко Г. І. Кредитний ризик комерційного

- банку: навч. посіб.; за ред. В. В. Вітлінського. К.: Знання, КОО, 2016. 251 с.
59. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України. Національний інститут проблем міжнародної безпеки; за ред. А. І. Сухорукова. К., 2013. 64 с.
60. Про основи національної безпеки України: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. С. 351.
61. Про інформацію : Закон України. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. Ст. 650.
62. Національна стратегія розвитку «Україна – 2015». К.: Український форум, 2008. 74 с. (Геєць В. М., Семиноженко В. П., Кваснюк Б. Є.).
63. Симовян С. В. Финансовый мониторинг в банковской системе как средство противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем: монография. Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2014. 281 с.
64. Фитуни Л. Л. Теневой оборот и бегство капитала. М.: Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 2013. 264 с.
65. Дудоров О. О., Мельник М. І, Хавронюк М. І. Злочини у сфері підприємництва. К.: Атіка, 2011. 608 с.
66. Кириченко О. А., Кім Ю. Г. Методологічні основи економічної безпеки суб'єктів господарювання в трансформаційній економіці. Актуальні питання економіки. 2008. № 12. С. 128–132.
67. Чуніхіна Л. Фінансовий моніторинг банків України: спільні цілі і задачі в системі заходів попередження і протидії організованій злочинності. Юридична Україна, Юрінком-Інтер. 2015. № 6(30). С. 59–62.
68. Сухоруков А. І. Фінансова безпека держави: навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2015. 192 с.
69. Чорнодід І.С. Методи визначення інтегральної оцінки рівня економічної безпеки країни. Формування ринкових відносин в Україні. 2015. №4. С. 32–34.
70. Грушко В. Фінансова безпека бізнесу: податковий аспект. К: Університет економіки та

- права «КРОК», 2014. 256 с.
71. Нижник В.М. Економічна дипломатія та економічна безпека України: навч. посіб. Хмельницький національний ун-т. Хмельницький : ХНУ, 2015. 299 с.
 72. Медвідь Ф. Економічна безпека: небезпеки і загрози національним та національно-державним інтересам України. Вісник УАДУ при Президентіві України. 2013. № 2. С. 129–136.
 73. Інформація офіційного сайту Державного комітету статистики України URL: www.ukrstat.gov.ua.
 74. Інформація сайту Комітету з питань вдосконалення системи протидії відмиванню грошей. Великобританія. URL: <http://www.jmlsg.org.uk>.

ФІНАНСОВІ ОПЕРАЦІЇ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ОBOB'ЯЗКОВОМУ ФІНАНСОВОМУ МОНІТОРИНГУ

1. Фінансова операція підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу у разі, якщо сума, на яку вона проводиться, дорівнює чи перевищує 150000 гривень (для суб'єктів господарювання, які проводять азартні ігри, – 13000 гривень) або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентній 150000 гривень (для суб'єктів господарювання, які проводять азартні ігри, – 13000 гривень), та має одну або більше таких ознак:

1) переказ грошових коштів на анонімний (номерний) рахунок за кордон і надходження грошових коштів з анонімного (номерного) рахунку з-за кордону, а також переказ коштів на рахунок, відкритий у фінансовій установі в країні, що віднесена Кабінетом Міністрів України до переліку офшорних зон;

2) купівля-продаж чеків, дорожніх чеків або інших подібних платіжних засобів за готівку;

3) зарахування або переказ коштів, надання або отримання кредиту (позики), проведення інших фінансових операцій у разі, якщо хоча б одна із сторін – учасників фінансової операції є фізичною або юридичною особою, що має відповідну реєстрацію, місце проживання чи місцезнаходження в країні (на території), що не виконують чи неналежним чином виконують рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, що здійснюють діяльність у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, або однією із сторін є особа, яка має рахунок у банку, зареєстрованому у вищезазначеній країні (території);

4) зарахування на рахунок коштів у готівковій формі з їх подальшим переказом того самого або наступного операційного дня іншій особі;

5) зарахування коштів на поточний рахунок юридичної або фізичної особи – підприємця чи списання коштів з поточного рахунку юридичної або фізичної особи – підприємця, період діяльності якої не перевищує трьох місяців з дня реєстрації, або зарахування коштів на поточний рахунок чи списання готівки з поточного рахунку юридичної або фізичної особи – підприємця у разі, якщо операції на зазначеному рахунку не здійснювалися з дня його відкриття;

6) переказ особою коштів за кордон за відсутності зовнішньоекономічного договору (контракту);

7) обмін банкнот, особливо іноземної валюти, на банкноти іншого номіналу;

8) проведення фінансових операцій з цінними паперами на пред'явника, не депонованими в депозитарних установах;

9) проведення фінансових операцій з векселями з бланковим індосаментом або індосаментом на пред'явника;

10) здійснення розрахунку за фінансовою операцією у готівковій формі;

11) проведення фінансових операцій за правочинами, форма розрахунків за якими не визначена;

12) одержання (сплата, переказ) страхового (перестрахового) платежу (страхового внеску, страхової премії);

13) проведення страхової виплати або страхового відшкодування;

14) виплата (передача) особі виграшу в лотерею, придбання фішок, жетонів, внесення в інший спосіб плати за право участі в азартній грі, виплата (передача) виграшу суб'єктом господарювання, який проводить азартні ігри;

15) здійснення розрахунків за зовнішньоекономічним контрактом, що не передбачає фактичного постачання на митну територію України товарів, робіт і послуг;

16) надання кредитних коштів особі, яка є членом небанківської кредитної установи, в один і той самий день декілька разів, за умови, що загальна сума фінансових операцій дорівнює чи перевищує суму, визначену частиною першою цієї статті.

Фінансові операції, що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу

1. Фінансова операція підлягає внутрішньому фінансовому моніторингу, якщо вона має одну або більше ознак, визначених цією статтею, або містить інші ризики:

1) заплутаний або незвичний характер фінансової операції чи сукупності пов'язаних між собою фінансових операцій, що не мають очевидного економічного сенсу або очевидної законної мети;

2) невідповідність фінансової операції характеру та змісту діяльності клієнта;

3) виявлення фактів неодноразового проведення фінансових операцій, характер яких дає підстави вважати, що метою їх здійснення є уникнення процедур обов'язкового фінансового моніторингу або ідентифікації, передбачених цим Законом (зокрема дві чи більше фінансові операції, що проводяться клієнтом протягом одного робочого дня з однією особою та можуть бути пов'язані між собою, за умови, що їх загальна сума дорівнює чи перевищує суму, визначену частиною першою статті 15 цього Закону).

2. У разі якщо у суб'єкта первинного фінансового моніторингу виникають підстави вважати, що фінансова операція пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, внутрішній фінансовий моніторинг проводиться також щодо інших фінансових операцій, в уточненні яких виникла необхідність.

3. Внутрішньому фінансовому моніторингу підлягають операції відповідно до типологій міжнародних організацій, що здійснюють діяльність у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.